

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

ОРЛЕВИЧ ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК: 94 (477) «1914–1939»: 281.96

**МОСКВОФІЛИ ГАЛИЧНИНИ:
ГЕНЕЗА, ДІЯЛЬНІСТЬ, ІДЕОЛОГІЯ
(1914–1939)**

07.00.01 – історія України

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2025

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Офіційні опоненти: доктор габілітований (Dr. Habil)

Пудлоцькі Томаш Мечиславович,
Ягеллонський університет (Республіка Польща),
професор кафедри історії культури, допоміжних
наук та архівістики;

доктор історичних наук, професор
Райківський Ігор Ярославович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії;

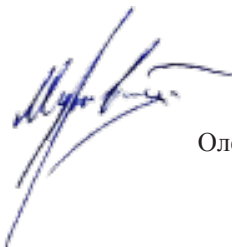
доктор історичних наук, професор
Сухий Олексій Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри новітньої історії України
імені Михайла Грушевського.

Захист відбудеться 15 липня 2025 р. о 12:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, Львів, вул. Козельницька, 4 (актова зала, 3 поверх).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (79026, Львів, вул. Козельницька, 4) та на офіційному сайті Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (<https://www.inst-ukr.lviv.ua>).

Про дату та місце захисту громадськість проінформовано 14 червня 2025 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01
кандидат історичних наук

Олег МУРАВСЬКИЙ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Тема москвофільства (русофільства) належить до найбільш контroversійних в історіографії України загалом та Галичини зокрема. У різні часи політична діяльність москвофілів отримувала різні оцінки й назви: від зрадницького/чужого сегмента до однієї зі складових українського руху. В історичній науці радянського періоду вона не вкладалася в прокрустове ложе ідеологічних догм, через що її майже цілковито ігнорували. Належно не потрактованим москвофільство як феномен залишилося і з початком доби української незалежності, асоціюючись передовсім з російською ідеєю та її культурним і політичним експансіонізмом. Об'єктивному аналізу цього явища заважала вкрай висока його заполітизованість, що великою мірою було зумовлено самою історією формування москвофільства на західноукраїнських землях.

Ця суспільно-політична течія зародилася в XIX ст., яке увійшло в історію Європи як час становлення модерних націй. Промосквофільські настрої на теренах Галичини зміцніли після поразки революції 1848–1849 рр., коли надії галицького українства на сприяння австрійської влади не справдилися. Спираючись на студії Д. Зубрицького, москвофіли розглядали галичан («галицко-руських») як представників малоросійського етносу, який разом з білорусами та росіянами творить «руський народ», що своїм корінням сягає княжих часів. Ця конструкція була чистою ідеологемою. Сучасні історики, філологи та етнологи стверджують, що автономний розвиток українського, білоруського й російського етносів, їхніх мов і культур почався вже на спільнослов'янському ґрунті, а «єдина руська народність та мова» навіть в умовах середньовічної руської державності була радше фікцією. Подальший розвиток східнослов'янських етносів/народностей/націй, попри намагання русифікувати українців та білорусів, проходив лише шляхом диференціації, національного самовизначення й відокремлення, а не злиття.

До 80-х років XIX ст. москвофільство відігравало провідну роль у суспільно-політичному русі галицьких українців. Однак згодом, із глибинною трансформацією цієї течії в 1890-х рр., політичний вплив і популярність москвофільського напрямку знизилися, а їхня ідеологія зазнала кризи.

У міжвоєнний період москвофіли зуміли відновити свою діяльність, значним чином завдяки підтримці польської влади. 1923 року вони заснували «Русску народну організацію» (РНО), проголосивши її правонаступницею довоєнної москвофільської інституції й підкресливши в такий спосіб тяглість своєї історичної традиції з XIX ст. Закономірно незмінним було також ідейне підґрунтя: вірність ідеї «руського народу».

Науково цінним у перспективі сучасного інтелектуального дискурсу є пояснення термінологічних аспектів проблеми, зокрема значення слів «русин», «руський» як української історичної та історико-мовної спадщини, з акцентом на відмінності цих означень від терміна «руський», який представники москвофільської течії в XIX ст. трактували як триєдність народів (українського, російського та білоруського), а тепер ідеологи «руського міра» використовують у своїй імперській політиці.

Особливо гостро тема москвофільства звучить у реаліях російсько-української війни. Її актуалізує й ширший історичний контекст: український досвід орієнтації на інші, чужі держави ціною власної ідентичності. Цей феномен, як відомо, породжує низку викликів і загроз, найістотнішими серед яких є втрата національної самобутності та нездатність боротися за власну незалежність. За такого ракурсу аналіз вказаної проблематики проєктується і на практику збереження національної ідентичності українців, що також важливо в сучасних умовах.

Незважаючи на це, в українській та закордонній історіографії все ще бракує комплексного дослідження, присвяченого москвофільству (русофільству) 1920–1930-х рр. Заповнити таку лауну й покликана запропонована робота.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Праця реалізована як частина планових тем відділу нової історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Національні ідентичності в Галичині у XIX – на початку XX століття» (державний реєстраційний номер 0118U003906); «Взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства в Україні у другій половині XIX – XX ст. Західні землі» (державний реєстраційний номер 0115U002458); «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)» (державний реєстраційний номер 0118U005264); «Перша світова війна в уявленнях та оцінках українців Галичини (1914–1918)» (державний реєстраційний номер 0124U002580).

Метою роботи є комплексний та системний аналіз діяльності москвофільства як суспільно-політичної течії в контексті політичних і культурних реалій міжвоєнної Галичини / Західної України й Польщі.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань:

- верифікувати концепції вітчизняних та іноземних дослідників міжвоєнного москвофільства, критично проаналізувавши виявлені джерела до його історії;
- обґрунтувати теоретико-методологічні принципи дослідження;
- проаналізувати генезу москвофільства як суспільно-політичної та культурної течії у XIX ст.;
- проілюструвати діяльність москвофілів у роки Першої світової війни та в період визвольних змагань;
- з'ясувати передумови відродження москвофільства (русофільства) у 20-х роках XX ст. у Східній Галичині та простежити його реорганізацію;
- показати внутрішню політичну диференціацію міжвоєнного москвофільства (розкол, утворення «Русскої аграрної партії») та встановити її причини;
- охарактеризувати ставлення москвофілів до польської влади, участь у владних структурах і кампаніях (у т. ч. у виборах 1928 і 1930 рр.);
- висвітлити взаємини представників цієї суспільно-політичної течії з українськими національними політичними силами;
- сформувати колективний просопографічний портрет москвофільських діячів;
- дослідити їхню мовну, релігійну, господарсько-економічну, культурно-просвітницьку та освітню політику в міжвоєнні роки;
- розкрити діяльність партії РСО у 30-х роках XX ст.;

– визначити підставові ідеологічні засади москвофільського світогляду та ідентичності.

Об’єктом є суспільно-політичні процеси в Західній Україні в 1920–1930-х рр., а **предметом** – суспільно-політична й культурна діяльність галицьких москвофілів (русофілів) у міжвоєнний період.

Хронологічні межі. Основний часовий проміжок, на якому зосереджено дослідницьку увагу в цій роботі, – від початку Першої світової війни в 1914 р. і до початку Другої світової війни в 1939 р. (міжвоєнний період). Для з’ясування генези москвофільства вказані рамки розширено екскурсом у XIX ст., коли відбувалося формування цієї суспільно-політичної та культурної течії.

Географічні межі праці охоплюють територію Східної Галичини, яка в XIX ст. входила до складу Австрії, з 1867 р. – Австро-Угорщини, а в 1921–1939 рр. перебувала в кордонах Польської держави (II Речі Посполитої), поділена на три воєводства – Львівське, Станіславівське й Тернопільське.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові методи дослідження – аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, системний, функціональний. Розгляд москвофільства здійснено в компаративному, інституційному та просопографічному аспектах, із застосуванням, відповідно, порівняльно-історичного й історико-типологічного методів, методологічного інструментарію текстології та інших допоміжних історичних дисциплін, а також із використанням елементів семіотичної, семантичної й герменевтичної методології, дискурс- і контент-аналізу, окремих підходів квантитативної історії тощо. З огляду на охоплення обраною темою розмаїтих питань і політичної, і економічної, і культурної історії, продуктивними виявилися також методи історії понять та ідей, історії ментальності, історії повсякденності, історії читання.

Наукова новизна дисертаційної роботи.

Уперше в українській історіографії:

– системно, крізь призму нових методологічних засобів (передовсім категорії культурної гібридності) осмислено ідеологічні парадигми міжвоєнного москвофільства та причини їхнього відтворення;

– розкрито уявлення москвофілів про національне й політичне життя;

– подано просопографічний опис москвофільського міжвоєнного середовища, визначено його соціальну роль;

– реконструйовано структури культурної й історичної пам’яті москвофілів та форми їхньої публічної репрезентації (зокрема Талергофський культ);

– виділено основні параметри й напрями економічної, політичної та культурної діяльності галицьких москвофілів між двома світовими війнами;

– проаналізовано книжну культуру й видавничу активність москвофільства.

Удосконалено:

– методологічні підходи до трактування галицького москвофільства як політичного та культурного феномену;

– уточнено механізми й етапи формування й розвитку москвофільства;

- простежено вплив Першої світової війни на структурну й ідеологічну трансформацію москвофільських організацій;
- розширено й доповнено біографістику москвофільських діячів першої половини ХХ ст.

Отримали подальший розвиток:

- дослідження діяльності москвофільських партій та інституцій міжвоєнного періоду (Ставропігійський інститут, Народний дім, Товариство ім. Качковського та ін.);
- вивчення політичного життя галицьких українців початку ХХ ст.;
- аналіз шляхів формування національної ідентичності та етнотопіки українців Галичини міжвоєнного періоду.

Науково-практичне значення роботи в тому, що її результати можна використати для підготовки навчальних курсів загальної історії України чи локальної історії Галичини (Західної України) першої половини ХХ ст., нарисів історії української політичної думки й культури, у науково-краснознавчій і музейній роботі, а також для пояснення понять «русского міра», «русської ідеї» в умовах сучасного збройного та інформаційного протистояння.

Особистий внесок авторки. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки та результати, які виносяться на захист, одержані здобувачкою одноосібно. Особистий внесок авторки в роботах, виданих у співавторстві, відображено окремо в переліку публікацій. У публікаціях № 1, 10, 20, особисто авторці належить 70 %, у позиціях № 18 – 60 %, у позиціях № 4, 37, 51, 61, 75 – 50 %, № 39 – 40 %, № 45, 47, 48, 49 – 35 %, № 2 – 30 % матеріалу, пов'язаного з висвітленням означеної проблеми.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом його обговорення на засіданнях вченої ради та відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, наукових семінарах Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, які проводилися спільно з відділами нової історії України та української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, редколегій видань «Історія релігій в Україні» та «З історії західноукраїнських земель». Основні положення та результати роботи викладені у виступах на таких наукових форумах: 17 щорічних міжнародних конференцій «Історія релігій в Україні» (Львів, 2006–2023); три Всеукраїнські ставропігійські читання (Львів, 2007–2008); п'ять Ісаєвичівських наукових читань (Львів, 2013–2015, 2017, 2020); міжнародні наукові конференції «Львів: місто – суспільство – культура» (Львів, 2010), «Historia Galicii 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań» (Жешув; Чудець, 2010), «Galicja a powstanie styczniowe» (Чудець, 2011), «Building cultural nations. The matica and equivalent intermediary structures in Europe» (Будапешт, 2012), «Historia, polityka i kultura w Europie Wschodniej» (Перемишль, 2012), «Natio and nationalism» (Марбург, 2013), «Перша світова війна у Східній Галичині: військові дії, громади, матеріальна спадщина» (Львів; Пе-

ремишль, 2014), «Kobieta w Galicji. 1772–1918. Przestrzeń prywatna – przestrzeń publiczna» (Жешув; Чудець, 2014), «Kontynuacja i zmiana. Historiografia krajów Europy Środkowo-Wschodniej wobec nowych tendencji w nauce XIX–XXI wieków» (Варшава, 2014), «Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej (XIX–XXI wiek)» (Жешув, 2015), «World War I in Central and Eastern Europe» (Перемишль, 2015), «Intellectuals and the First World War: a Central European Perspective. An International Conference and Research Workshop» (Краків, 2016), «The war that never ended: postwar continuity and new challenges in the aftermath of the Habsburg and Ottoman empires, 1918–1923» (Краків, 2019), «Станіславів і Станіславівщина в українському та польському історичному просторі» (Івано-Франківськ, 2021), «Oblicza religijności w Galicji. Stan i potrzeby badań» (Жешув; Львів, 2022), «Українські виміри Січневого повстання 1863 р.» (Київ, 2023), «Galicyski tygiel. Inteligencja w zaborze austriackim (1772–1918)» (Жешув, 2023), «Wilno i inne stolice europejskie przez pryzmat nauk pomocniczych historii» (Вільнюс, 2023), «Wspólnoty lokalne i nowe elity w monarchii austro-węgierskiej» (Варшава, 2023), «“Idei narodowości nic nie pokona”. Spory i współdziałanie w polsko-ukraińskim dialogu intelektualnym w latach 1831–1914» (Варшава, 2024), «Uczelnie wyższe wobec wyzwań nowoczesnego świata w Polsce i Europie w latach 1918–1939» (Краків, 2024); всеукраїнські наукові конференції «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики» (Львів, 2018), «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи (2014–2018 рр.)» (Львів, 2018), «Релігійно-культурні процеси в країнах Центрально-Східної Європи: випробування війною» (Львів, 2019), «Олександр Карпенко – видатний український історик, педагог, суспільний діяч» (Івано-Франківськ, 2021), «Феодосій Стеблій: життя, присвячене історії» (Львів, 2021); наукові конференції «Львівська Ставропігія та український Львів» (Львів, 2016, 2017), «Історія одного експоната» (Львів, 2023); XVIII Міжнародний конгрес українців «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка)» (Київ, 2013), IX конгрес МАУ (Київ, 2018).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 76 наукових праць, зокрема: 1 монографія, 2 брошури, 13 розділів у колективних монографіях, 4 статті у виданнях, що належать до наукометричних баз Web of Science, Scopus, 19 статей у наукових фахових виданнях категорії «Б», 13 статей у зарубіжних виданнях; додатково відображають результати дисертаційної роботи 24 публікації.

Структура дослідження. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (1091 позиція) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 518 сторінок, з яких основний текст – 400 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** з'ясовано обґрунтованість вибору теми та описано структуру роботи; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні межі, новизну та практичне значення наукової праці.

У розділі 1 **«Історіографічна база досліджень»** здійснено аналіз історіографії та джерельної бази дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Історіографічна база досліджень»* окреслено головні напрями наукового вивчення теми. Констатовано, що діяльність галицьких москвофілів міжвоєнної доби належить до найменш досліджених та найбільш суперечливих тем як в українській, так і в зарубіжній історіографії. Частково опрацьованими є здебільшого попередні етапи розвитку москвофільства – до початку ХХ ст.

Історики ХІХ та першої половини ХХ ст., які були представниками цієї течії (Д. Зубрицький, А. Петрушевич, Ф. Свистун, І. Шараневич), так і не стали авторами синтетичної праці з його історії, виступаючи натомість або ідеологами москвофільства, або дослідниками історичних процесів у Галичині.

Наприкінці 90-х років ХІХ ст. у середовищі Наукового товариства імені Шевченка сформувалося коло вчених (Ф. Савченко, М. Стахів, К. Студинський, Є. Тишинська), які зосередилися на критично-аналітичному вивченні галицького москвофільства в контексті відносин з усім слов'янським світом і публікуванні архівних джерел та епістолярної спадщини його діячів. Як феномен галицької української літератури й місцевого суспільного життя москвофільська течія в її літературному вигляді згадана в доробку І. Франка.

Критика москвофільства розгорнулася в період Першої світової війни, у зв'язку з його колабораціоністською позицією щодо російської окупаційної влади. Детально вона відображена в роботі І. Крип'якевича «Галичина під час російської окупації».

Зацікавлення історією галицького москвофільства відроджується в роки української незалежності. Знаковими дослідженнями в сучасній українській історіографії про русофільство ХІХ ст. є монографія О. Сухого, яка з'ясовує причини зародження москвофільства та вплив на нього російського фактора, генезу та роль в українському суспільному, політичному та культурному русі дослідили О. Аркуша та М. Мудрий, О. Серeda.

Конструктивістична парадигма трактування москвофільства, **яскравим виявом** якої є праці А.-В. Вендланд, передбачає його інтерпретацію як альтернативного українського проєкту консервативного спрямування. Цього погляду дотримуються науковці О. Аркуша, А. Заярнюк, О. Киричук, Р. Лехнюк, М. Мудрий, І. Райківський, О. Серeda, О. Сухий, О. Турій. Інші історики (зокрема С. Макаручук), узявши за вихідний пункт існування української національної ідеї, інтерпретують феномен москвофільства передусім як протидію українським державницьким силам.

Активність москвофілів під час Першої світової війни, їхню співпрацю з російською владою показано в публікаціях В. Гайсенюка, В. Любченка, О. Мазура, І. Патера, В. Расевича, О. Реєнта, Б. Янишина та ін.

Аналіз найстаршої установи москвофілів – Ставропігійського інституту – дає змогу простежити діяльність цієї течії загалом. Українським національним силам, які короткий час керували Інститутом, вдалося підготувати збірник праць з її історії (за ред. К. Студинського). Вміщені в цьому виданні статті (авторства О. Барвінського, І. Брика, І. Крип'якевича, М. Тершаківця та ін.) розкривають різні сторінки минулого Ставропігії другої половини XIX – початку XX ст.

Ставропігійський діяч міжвоєнної Галичини В. Ваврик надрукував біографи членів Ставропігії за 350 років її існування. До 350-річчя ювілею інституції було опубліковано «Юбилейный сборник въ память 350-летия Львовского Ставропігійского братства» (за ред. А. Копистянського). Члени Ставропігії опрацьовували її архів, у результаті чого до наукового вжитку було введено чимало нових джерел, досліджували творчу спадщину ставропігійських інтелектуалів XIX–XX ст., зібрали багато фактичного матеріалу на основі спогадів тогочасників.

Різні аспекти взаємин окремих діячів Інституту із представниками слов'янофільського руху порушувалися чеською історіографією в межах слов'янознавчих студій. Особливо цікавими в цьому плані є публікації 1950-х рр. В. Гостицької та З. Хаєка.

Особливістю москвофільської історіографії була наявність студій у різних сферах – історії, філології, публіцистиці, літературі, фольклористиці (серед відомих імен: С. Бендасюк, А. Копистянський, Д. Марков Т. Мишковський, Ю. Яворський та ін.). Тематика, яку вони досліджували: «Талергофська трагедія», історія Русі, історики та діячі москвофільства XIX ст., суспільно-політичні відносини в Польській державі тощо.

Із протилежної позиції розглядалася історія москвофільства неприхильними до нього тогочасними дослідниками – М. Андрусом, К. Студинським, С. Томашівським та ін. У 1929 р. С. Томашівський порушив питання про приєднання москвофільської течії до українського національного табору, пропонуючи вважати її проміжним етапом становлення в Галичині національної ідеї. М. Андрус, своєю чергою, трактував москвофільських діячів як носіїв староруського архетипу. М. Миколаєвич (Матвій Стахів), міркуючи про причини відродження москвофільства в міжвоєнну добу, слушно виділив два чинники: сприяння цій суспільно-політичній та культурній течії польської влади й підтримка з боку греко-католицького духовенства.

Подальшому розвитку такого бачення москвофільства в історіографії перешкодила необхідність протистояти російській культурній експансії й асиміляторській політиці комуністичного режиму.

Після Другої світової війни, зі зміною політичних реалій змінилися й підходи до історіографування москвофільства. У радянській Україні його вважали негативним, реакційним явищем. Пропагована москвофілами ідея «панруського

народу» / «російського племені» не узгоджувалася з ідеєю єдності українського народу, яку поширювала радянська наука. Міжвоєнних москвофілів називали союзниками білогвардійців і представниками буржуазних кіл, а про їхні організації 1920–1930-х рр. у текстах українських радянських істориків не згадувалося взагалі; послідовно замовчувалися й москвофільські симпатії частини тогочасних прокомуністичних діячів, зокрема членів «Сельробу» (К. Вальницький, К. Пелехатий). Та оскільки радянська Західної України після 1939 і 1944 рр. передбачала також русифікацію й ідеологему «віковичної дружби українського і російського народів», то деякі російські радянські автори (В. Малкін та ін.) почали використовувати москвофільські публікації як приклад контактів між росіянами і галицькими українцями.

У сучасній українській історіографії міжвоєнному москвофільству присвячено незначну кількість розвідок, серед яких спеціальна дисертаційна робота Л. Матюшко та дослідження москвофільської публіцистики, опубліковані Т. Слотюк і Л. Сніцарчук.

Ідеологічні відмінності між двома москвофільськими партіями міжвоєнного періоду – «Русска селянська організація» (РСО) і «Русска аграрна партія» (РАП) – розкриваються в статті польського історика Я. Мокляка. Наголошуючи, що члени РАП іменували себе русинами, автор, однак, упускає той факт, що такі переконання випливали з бажання володіти Народним домом, а ідея триєдності «русского народу» не заперечувалася РАП, як і членами РСО.

З-поміж праць, в яких змальовується загальне суспільно-культурне тло діяльності галицьких українців у 1920–1930-х рр., варто виділити дослідження Л. Зашкільняка про політику нормалізації 1935 р., розвиток українських науково-історичних інституцій та історичної науки на західноукраїнських землях у складі міжвоєнної Польщі, а саме написаний у співавторстві з М. Крикуном підручник історії Польщі, І. Соляра про ідеологічні орієнтири українських політичних партій, М. Литвина про Галичину й Волинь міжвоєнної доби, І. Патера про тогочасний адміністративний устрій Галичини, І. Зуляка та М. Кучерепи про польську політику щодо українців у 1919–1939 рр., О. Зайцева про виборчі кампанії до сейму і сенату Другої Речі Посполитої, українську парламентську репрезентацію в міжвоєнній Польщі, Л. Алексієвець про парламентські вибори в Польщі, І. Райківського про Українську соціал-демократичну партію, О. Красівського про українсько-польські відносини 1918–1923 рр., М. Швагуляка про «пацифікацію» восени 1930 р., С. Гелея про кооперативний рух, О. Рудої про освітню систему в міжвоєнній Галичині, В. Комара про концепцію прометеїзму, В. Виздрика про суспільно-політичні процеси в галицькому селі 1919–1939 рр., О. Пасіцької про економічне життя Львова, М. Дядюк про галицький міжвоєнний жіночий рух. Роль Церкви в суспільно-політичному житті галицьких українців у міжвоєнні роки з'ясовують О. Беген, А. Васьків, О. Єгрешій, О. Зайцев, О. Павлишин, І. Пилипів, В. Стефанів. Виникнення й діяльність Волинського українського об'єднання (1931–1939) стали темою студій Р. Давидюк.

Для осмислення загальних суспільно-політичних процесів використано напрацювання польських істориків: А. Айненкеля, В. Бонуська, М. Новак, М. Папежинської-Турек, Я. Пісулінського, Т. Пудлоцкі, Я. Радзейовського, Є. Томашевського та ін.

Аналіз історіографії засвідчує, що більшість студій галицького москвофільства зосереджені на його розвитку до 1918 р. і лише невелика частина торкається його еволюції в міжвоєнний період. Натомість синтези, котра системно, у проблемному міжпарадигмальному й міждисциплінарному руслі трактувала б москвофільство Галичини 1920–1930-х рр. як результат ідеологічних і культурних трансформацій колективної свідомості й суспільно-політичної думки певного сегмента українського соціуму після Першої світової війни, немає.

Як вказано в підрозділі 1.2. «Комплекс історичних джерел», архівні матеріали з досліджуваної тематики зберігаються переважно в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів), Державному архіві Львівської області (ДАЛО), Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО), Архіві актів нових у Варшаві (Archiwum Akt Nowych, AAN), Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Архіві Львівського історичного музею, фондах Львівського музею історії релігії та ін. Це як письмові, так і речові джерела до історії галицького москвофільства. Письмові джерела поділяються на актові, діловодні й облікові (статистично-описові). Серед актових (до них належать законодавчі акти, постанови органів влади, публічноправові договори, приватноправові угоди, офіційне листування, планово-звітна документація) особливо значущими для висвітлення досліджуваної теми є правові акти Польської держави – розпорядження, декрети, закони, які регламентували функціонування москвофільських структур, а також звіти й оцінки Міністерства внутрішніх справ, що ілюструють ставлення польської влади до москвофільства.

Діловодні джерела тісно пов'язані з актовими, виконання яких вони забезпечують. В архівній спадщині галицьких москвофільських організацій це передовсім статутні й організаційні документи, матеріали з'їздів і нарад, партійна публіцистика тощо – усе, що підсумовує або регулює діяльність цих інституцій. Статистично-описова документація представлена розпорядженнями та резолюціями, які були свого часу оприлюднені москвофілами, а також російськими пресовими публікаціями про москвофільську активність у дні Першої світової війни.

Велику групу діловодних джерел становлять матеріали москвофільських товариств: Львівського Ставропігійського інституту, Народного дому, Товариства ім. М. Качковського, Галицько-руської матиці, товариства «Друг», «Общества русских дам» і т. д. Вони дають інформацію про правовий статус цих громадських об'єднань, їхню реорганізацію польською владою, господарсько-майнову діяльність (фінансові звіти, реєстри прибутків і видатків, відомості про створення стипендійних та інших фондів, інвентарні описи, переліки майна та форм управління ним і т. п.).

Група джерел репрезентує керівництво в москвофільських товариствах – українських національних сил у період Першої світової війни та знову москвофільське в часи відновленої Польської держави. Інший масив збереженого в сучасних архівосховищах кидає світло на історію Народного дому у Львові та боротьбу за нього українофілів і русофілів (ЦДІА України, м. Львів. Ф. 130 (Руський народний інститут «Народний дім»); фонди Бібліотеки Народного дому (ф. 2) та окремих надходжень (ф. 9) Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника). Статuti установи, і документи, що фіксують джерела її фінансування, відображають господарсько-економічний і майновий стан у міжвоєнну добу.

Автономним блоком в архівній колекції Народного дому виступають тексти, що демонструють протистояння і взаємодію міжвоєнних москвофілів та українських національних сил, нотують епізоди їхньої боротьби проти комісарського правління, яке було позначене численними фінансовими надуживаннями, окреслюють ставлення москвофілів до процесів українізації в СРСР тощо.

Роль «Русского ревизийного союза» (РРС) у розвитку кооперації увиразнюють матеріали ЦДІА України, м. Львів (Ф. 428 (Ревізійний союз руських кооперативів, м. Львів)). Становлення й еволюцію москвофільського молодіжного руху чи не найкраще документує Архів товариства «Друг» (ЦДІА України, м. Львів. Ф. 506 («Общество русских студентов “Друг” во Львовѣ»)). Гендерний вимір діяльності москвофілів, формування жіночого руху в їхньому середовищі можна простежити через архів «Общества Русских дам» (ДАЛО. Ф. 300).

Цінними для пізнання історії москвофільської течії та її впливу на українське суспільно-політичне життя є тогочасні друковані періодичні видання – москвофільські («Воля народа», «Рускій голос», «Голос народа», «Земля і Воля», «Вѣстникъ Народного дома»), українофільські («Діло»), польські («Slowo Polskie»). Численні відомості про Ставропігійський інститут акумульовано в його щорічниках, серед яких чільне місце посідає «Временникъ. Научно-литературныя записки Львовскаго Ставропигиона».

Про товариство «Друг» і суміжні структури часто писали журнали москвофільської молоді «Наш путь» і «Разсвѣтъ». Інтелектуальний контекст жіночого руху представляють публікації часопису «Очагъ». Періодик ще однієї інституції цього ж спрямування – «Наука: Иллюстрированный мѣсячникъ для народа» – докладно змальовує господарсько-економічну активність Товариства ім. М. Качковського.

Для написання дисертації залучено джерела особового походження (автобіографії, щоденники, спогади, листи і т. д.) москвофільських діячів. Йдеться перш за все про наявну в архіві канцелярії Львівського історичного музею особову справу В. Ваврика (1889–1970), приватне листування В. Дудикевича з Ю. Яворським, щоденник М. Квасника, а також спомини і щоденникові нотатки безпосередніх учасників подій, опубліковані в підготовлених москвофілами під егідою Центрального талергофського комітету чотирьох випусках «Талергоф-

ського альманаху» (1924, 1925, 1930, 1932). Використано й его-джерела, котрі належать представникам опозиційних до москвофілів сил, – спогади П. Гайди, Д. Дорошенка, В. Маковського, С. Шаха, І. Кедріна, щоденники В. Шухевича та ін. Попри суб'єктивізм его-документів, відображення ситуації крізь призму індивідуального сприймання та ідеологічних поглядів їхніх авторів, такі тексти дозволяють отримати дуже цінну, часто унікальну інформацію про події, людей, інституції тощо.

Яскравим зразком суб'єктивності джерела є присвячені талергофській проблематиці художні твори різних жанрів (оповідання, повісті, вірші). Детерміновані домінуванням авторської позиції в побудові сюжету, доборі й інтерпретації фактів, вони були покликані емоційно впливати на читача, тож у науковому плані надаються переважно тільки для реконструкції уявлень москвофільських авторів (з-поміж них – С. Булик, В. Ваврик, М. Цебринський, Ю. Яворський та ін.).

Автором вперше досліджено «Опитувальні листи» (бл. 215 позицій), зібрані Талергофським комітетом 1928 р. (тепер у ЦДІА України, м. Львів). З них дізнаємося особисті дані в'язнів, підстави для їхнього арешту, умови транспортування й перебування в таборі. Комітетом також була створена картотека ув'язнених (бл. 2 000 карток), із такими даними: прізвище, дата арешту, соціальний статус, дата смерті.

Незважаючи на тенденційність та ідеологічну заангажованість, усі ці москвофільські матеріали залишаються вартісним джерелом для вивчення Талергофської трагедії, самого москвофільства й міжпартійних взаємин українців Галичини в роки Першої світової війни.

Одним із видів речових джерел як форми збереження пам'яті про Талергоф стали музейні експонати з Талергофського відділу, відкритого 1936 р. в Ставропігійському музеї. Після ліквідації Інституту радянською владою в 1940 р. основну частину цієї колекції перемістили до Львівського історичного музею, окремі експонати відклалися у фондах Львівського музею історії релігії. Це передовсім речі колишніх таборових в'язнів, їхні фотографії, малюнки та різні вироби.

У розділі 2. **«Теоретико-методологічні основи дослідження»** зазначено, що в роботі застосовувалися і загальнонаукові, і власне історичні методи: аналізу й синтезу, індукції й дедукції, історико-типологічного та порівняльно-історичного підходів, частково – історико-герменевтичних та лінгвістико-семіотичних, а ще історико-статистичні, кількісні методи досліджень поруч з елементами історії ідей, ментальності тощо.

Базовим для розгляду москвофільства є історико-типологічний підхід. Порівняння різних форм будь-якого історичного явища з іншими, аналогічними чи подібними на певних етапах їхнього розвитку, дозволяє виділити диференціальні риси цих явищ і з'ясувати їхню сутність. Доведено, що галицьке москвофільство (русофільство) було однією з форм цього феномену, що існував і на інших теренах Європи, і навіть у США й Канаді.

Для вивчення такої методологічної проблеми, як *термінологічна ідентифікація* галицького москвофільства, взято за основу мовну, культурну та політичну самоідентифікацію представників міжвоєнних москвофільських середовищ. У дисертації терміни «русофіли» і «москвофіли» вживаються як синоніми, іноді також подається самоназва русофілів – «руські».

Національна ідентичність москвофілів визначається за маркером мови. Москвофіли теоретично й практично дотримувалися змішаного погляду на мовну проблему, акцентуючи на спільності слов'янських мов, особливій ролі церковнослов'янської як сакральної й загальної для слов'ян літературної мови, а також на значенні російської (великоруської) літературної мови як мови «державного народу». Українська/малоруська мова в цій ієрархії кваліфікувалася як народна (або діалект) чи засіб комунікації з «народом».

Щодо *політико-ідеологічної ідентифікації* москвофільської течії, то її діячі тяжіли до консерваторства, стараючись дотримуватися суспільно-політичної традиції своїх попередників. Це був своєрідний корпоративізм закритого середовища, яке прагнуло зберегти й утримувати давні звичаї. Міжвоєнне москвофільство було вже не ідеологією, котру її адепти підтримували через переконання, а видом політичної діяльності, в якій послуговувалися ідеями XIX – початку XX ст., накладеними на політичні реалії 1920–1930-х рр. Політичну ідеологію москвофілів можна, за аналогією до теорії науки Т. Куна (Thomas Samuel Kuhn), назвати світоглядною/політичною парадигмою – сукупністю усталених понять, «прийнятою моделлю або зразком» поглядів, призначених для копіювання, наслідування і частково – розвитку й удосконалення.

Ідеологічний дискурс москвофільства характеризувався неоднорідністю, гібридністю і часто трансформовався під впливом історичних обставин.

Бачення москвофілами певних суспільних явищ, політичних подій чи історичних персоналій формувалося на підставі *міфів і стереотипних уявлень* про Україну та українців, Росію й росіян. Такі стереотипи й міфи функціонували у їхній світоглядній парадигмі як негативні упередження, ґрунтовані на схильності до відокремлення від інших українських політичних партій та бажанні шкодити їм.

Москвофіли розрізняли *державний і народний націоналізм*. Під першим вони розуміли російський націоналізм, який існує лише в кордонах Росії, під другим – націоналізм, властивий гілкам «руського народу» («малоросам», росіянам, білорусам). Український націоналізм, який у міжвоєнний час радикалізувався, москвофільські діячі називали «доктринерським», всілякими способами намагаючись довести його нежиттєздатність, алогічність і відсутність реального теоретичного підґрунтя.

У своєму *цивілізаційному виборі* москвофіли слідували за вченням М. Данилевського, який протиставив європейську, або германо-романську, цивілізацію православно-слов'янській, провідну роль у якій відігравала, на його думку, Росія.

Для москвофільства також була притаманна певна *елітарність/замкненість*. У цьому легко переконатися, з'ясувавши соціальний статус членів москвофільських організацій, зокрема того ж Ставропігійського інституту. Всі вони претендували на місце політичної й культурної еліти – так, як її бачили ще В. Парето (Vilfredo Pareto) та Г. Моска (Gaetano Mosca).

Історична ментальність, як і вся спрямованість мислення й культури москвофілів, була двоїста: вона охоплювала і підставові елементи українського/малоруського та європейського менталітету, і прагнення наблизитися до менталітету великоруського/російського.

У розділі 3 **«Формування ідеологічних засад галицького москвофільства»** проаналізовано генезу москвофільства як суспільно-політичної та культурної течії в XIX ст.

У підрозділі 3.1. *«Москвофільська течія у Східній Галичині: інституалізація, пошук компромісів та протистояння з українофілами»* констатовано, що в основу своїх переконань москвофіли поклали історичні знання, поширювані в працях Д. Зубрицького. Походження «русского народу» вони пов'язували з добою Київської Русі, коли зародилася східна (візантійсько-руська) цивілізація (її протиставляли цивілізації західній, репрезентованій поляками, німцями й австрійцями). Український («малоруський») народ, згідно з русофільською концепцією, стояв біля витоків цієї цивілізації, разом з росіянами («великоросами») та білорусами формуючи єдиний «русскій народ». Вважаючи українство лише «гілкою» того народу, москвофіли розглядали «малоруську» (українську) мову як діалект «русскої».

Закріпленню цих переконань сприяли: антипольська опозиційність на противагу польському культурно-політичному домінуванню в краї; слов'янофільські ідейні впливи, передусім з боку Росії; втручання зовнішніх політичних чинників (польських, австрійських, російських); несприйняття української альтернативи майбутнього галицьких русинів, виразником котрої стали народовці. Для москвофілів неприйнятними виявилися ідеї, реалізація яких була кроком до творення модерної української нації: відмова від історичної назви «Русь», церковнослов'янської мовної традиції, етимологічного правопису, зміщення історико-культурних акцентів з давньоруського періоду на козаччину і Т. Шевченка.

Формуючись як суспільно-політична течія, москвофіли 1861 р. заснували власне політичне періодичне видання – часопис «Слово», 1870 р. – перший політичний орган «Русску раду», а 1900 р. – «Русску народну партію». Інструментарієм для забезпечення завдань москвофільства слугували культурно-просвітні товариства – Ставропігійський інститут, Народний дім, Галицькоруська матиця, Товариство ім. М. Качковського, які володіли чималим майном, друкарнями, бурсами та ін.

Москвофільство було головною силою суспільно-політичного руху галицьких українців до 80-х років XIX ст. Попри ідейні розбіжності в націо-

політичній площині, до 1890 р. народовці та москвофіли виявляли прагнення до компромісу у сфері поточної галицької політики на ґрунті протистояння полонізації. Проте завдання загальноукраїнського національного руху, які з посиленням антиукраїнської політики російського самодержавства перекладали на Галичину обов'язки центру національного життя, вимагали від галицьких політиків негайної модернізації національно-політичного мислення, не залишаючи їм часу для завершення правовисних та історичних дискусій. Це змусило народовців рішуче відмежуватися від москвофільської ідеології, погодившись на угодову акцію з представниками польського політикуму в 1890 р. («нова ера»).

Початок ХХ ст. позначений диференціацією цієї течії, виділенням у ньому просоціалістично налаштованої молоді. Розкол москвофільства відбувся у 1909 р., коли новокурсники утворили «Русску народну організацію», котру очолив В. Дудикевич, а старокурсники – «Галицько-русску раду», очолювану о. І. Костецьким. Ідеологічних відмінностей між ними не існувало, однак новокурсники, як радикальніша частина цього табору, вели свою пропаганду значно відвертіше та активніше, ніж більш помірковані старокурсники.

У підрозділі 3.2. *«Термінологія москвофілів (русофілів) як індикатор самоідентифікації»* через призму етнонімічних характеристик розглянуто особливості ідентифікації москвофілів (русофілів).

Впровадження народовцями терміна «українець» на означення українських галичан наприкінці ХІХ ст. (замість «русский») у москвофільському середовищі сприймалося як зрада інтересів уявного для них «єдиного народу». Прихильники українофільської течії в москвофільському етнополітичному лексиконі фігурували як «молоді» (тобто молодше покоління української інтелігенції), українофіли (іменовані так за любов до Наддніпрянської України, захоплення її козацтвом і творення її образу як вільної держави), «сепаратисти» (за відмову від ідеї єдності «русского народу»), «мазепинці» (від імені гетьмана Мазепи, діяльність якого гостро критикувалася). Про готовність москвофілів до пошуку взаєморозуміння свідчило називання ними політичних опонентів «своїми», «молодими», які начебто, ще не маючи «достатніх знань», дійшли «неправильних» висновків щодо самоідентифікації.

Адептам москвофільства найбільше імпонувала самоназва «русский», однак у періоду її публіцистики частково ввійшли, як синоніми, і варіанти, отримані від політичних опонентів, – «русофіли», «москвофіли».

Поняття «Україна» вони обмежували такою історико-етнографічною областю, як Київщина й інші українські землі у складі Російської імперії, а на початку ХХ ст., у період визвольних змагань та утворення УНР і ЗУНР, правомірність цього етноніма визнавали лише за однією автономною територією, яка складалася б із Придніпров'я, тобто Київської, Чернігівської та Полтавської губерній. Найпоширенішим терміном, яким представники москвофільської суспільно-політичної течії окреслювали свій край (Східну Галичину),

була «Галицька Русь». В їхньому уявному просторі існувало дві «Русі»: «Галицька» і та «Русь», що сягала політичних кордонів підросійської України й Російської держави. Етноніми «Мала і Велика Русь» носії цих ідей вживали для означення теренів формування українського та російського етносів. У москвофільській термінології існував і вислів «молодший брат», який стосувався «малоросів» (українців), котрі, на переконання москвофілів, усе ж мали культурну перевагу над «великоросами». Не сприймаючи нових віянь часу, москвофільські діячі не могли прийняти модерну модель націотворення і, на відміну від українофілів, поступово втрачали свої впливи у суспільно-політичному русі.

Розділ 4 «**Москвофіли в роки Першої світової війни**» показує інституалізацію цієї суспільно-політичної течії у воєнний період, співпрацю з російською владою та діяльність двох провідних москвофільських товариств: Ставропігії й Народного дому.

У підрозділі 4.1. «*Взаємини з російською владою (1914–1915)*» стверджується, що перед Великою війною москвофіли помітно активізувалися. Вони пропагували православ'я, організовуючи мітинги, метою яких було навернення на православну віру українців Галичини, і т. п. Це викликало закономірне обурення австрійської влади, внаслідок чого напередодні війни відбулося три політичних процеси (братів Геровських, Марамарош-Сігетський та Львівський). Звинувачення у проросійських настроях і навіть агентурній роботі на користь Росії серед москвофілів були небезпідставними, але маховик репресій набирал обертів і суди виносили смертні вироки, не відрізняючи винних від невинних. У 1914 р. австрійська влада відправляла в табори Талергоф і Терезин як москвофільських діячів та їхніх симпатиків, так і цілком аполітичних осіб, представників українських національних сил та ін.

Із приходом до Львова 1914 р. російських військ діяльність москвофілів відновилася. Вона була спрямована на пропаганду російської ідеї, інтеграцію краю в Російську імперію та боротьбу з українофільством й австрофільством. Російська окупаційна адміністрація розгорнула широку антиукраїнську кампанію, заборонивши функціонування економічних і культурних організацій, які становили основу національного руху. Москвофіли всіляко сприяли новій владі, використовуючи потенціал своїх товариств: відкривали тематичні виставки, провадили курси російської мови, надавали свої храми для православних відправ і т. д. Однак очікуваного переходу на православ'я не сталося через сильні позиції Греко-католицької церкви в краї.

Підрозділ 4.2. «*Діяльність москвофілів у 1915–1918 рр.*» ілюструє виїзд москвофілів та їхніх прибічників на територію Росії, спричинений страхом репресій з боку австрійської влади. Перша хвиля еміграції відбувалася добровільно й більш-менш організовано. Натомість друга, яка припала на початок червня 1915 р., виявилася примусовою. Керівний орган москвофілів «Русский народний совет» (В. Дудикевич, Л. Алексевич і Г. Малець) переїхав спершу до

Києва, а потім, на початку вересня 1915 р., до Ростова-на-Дону. У майбутньому адміністративному устрої Росії москвофіли сподівалися на територіальну автономію. На їхній погляд, автономними одиницями мали стати, крім Галичини і Холмщини, також Волинь, Поділля, Буковина з прилягаючою частиною Бессарабської губернії й Угорська Русь. Україною пропонувалося називати регіон Придніпров'я, тобто Київську, Чернігівську й Полтавську губернії. Г. Малець сформував «Карпаторуський добровольчеський отряд», який воював під командуванням А. Денікіна, а згодом П. Врангеля.

У період національно-визвольних змагань москвофіли знову розгорнули свою діяльність у Галичині. 17 листопада 1918 р. було скликано зібрання мужів довір'я РНО в Сяноку й у Львові, на яких ухвалили резолюції з вимогою інкорпорації «Русской Галичини» до Росії. Виправданням цього зрадницького щодо української національної ідеї кроку стало доволі непереконливе пояснення – ігнорування їхньої політичної сили під час заснування УНР та ЗУНР (москвофілів не запросили ані на установчі збори, ані до складу новостворених органів державного управління, куди увійшли всі колишні українські посли в парламенті та сеймі, крім представників москвофільства – В. Куриловича, Д. Маркова і К. Сеника).

Львівські емігранти в Росії опинились у вирі революційних подій. Як австрійська влада, що повернулася до Львова, так і радянський режим після Жовтневого перевороту 1917 р. не вибачили галицьким москвофілам лояльності до російського царизму. В. Дудикевич був звинувачений у контрреволюційній діяльності, чотири роки провів у більшовицьких тюрмах і в червні 1922 р. помер у Ташкенті.

Співпраця москвофілів з російською окупаційною владою виявилася нерезультативною – вони так і не здобули очікуваного впливу на політичну ситуацію в краї.

У підрозділі 4.3. *«Ставропігія та Народний дім як об'єкти боротьби між москвофілами й українськими національними силами»* розкрито протистояння двох конкуруючих політичних сил, зумовлене намаганням відстояти власне право на дві найбагатші інституції в краї, а також активність цих установ у фінансово-економічній, релігійній та культурній сферах.

Піднесення українського національно-визвольного руху під час Першої світової війни стимулювало національних діячів до реформування суспільного життя. Ініціатива виборювати права на москвофільські інституції належала К. Левицькому – голові уряду ЗУНР, а її міністри О. Барвінський, С. Голубович, С. Баран, С. Федак діяльно долучилися до реалізації цих планів. За сприяння польської влади їм вдалося заволодіти Ставропігією та здійснити її часткову українізацію (видано українськомовні «Молитвослов» та «Чин літургії» у перекладі І. Огієнка, «Збірник Львівської Ставропігії» за редакцією К. Студинського; запроваджено звичай завершувати Літургію гімном «Боже великий, єдиний, нам Україну храни»; опротестовано заходи єпископа Хомишина,

спрямовані на впровадження норми цілібату та введення григоріанського календаря; восени 1920 р. відкрито українські університетські курси, які в липні 1921 р. реорганізовано в Український таємний університет у Львові).

У час Першої світової війни Народний дім стає своєрідною розмінною монетою у боротьбі за політичні впливи – саме його передає (або обіцяє передати) тій чи тій українській партії кожна нова політична влада в обмін на її підтримку. 25 вересня 1917 р. Галицьке намісництво призначило для управління Народним домом проукраїнську кураторію з 12 осіб (О. Барвінського, о. Т. Войнаровського, І. Кивелюка, О. Кміцикевича, К. Левицького, о. Т. Лежогубського, Ю. Нападівича Г. Пежанського, о. О. Стефановича, К. Студинського, С. Федака, В. Щурата), яка провела відновлювальні роботи в Преображенській церкві та інших будівлях, укомплектувала окремі релігійні фонди, сплатила деякі борги тощо). Найслабшою була культурна діяльність Народного дому – і москвофіли, і їхні політичні опоненти обмежувалися тут переважно самими лише планами. Найбільшим внеском кураторії в цій царині стало впорядкування бібліотеки й музею товариства.

Адміністрація відновленої Польської держави підтримала довоєнне москвофільське керівництво інституції, створивши для неї нову форму правління – урядових комісарів, якими ставали зазвичай москвофіли. 30 грудня 1919 р. кураторію було ліквідовано.

Розділ 5 «Еволюція суспільно-політичного руху в 1920–1930-х рр.» простежує процеси трансформації москвофільства в новій правовій системі Польської держави, описує причини його розколу, участь польської влади в тогочасному суспільно-політичному житті галицького українства.

У підрозділі 5.1. «Заснування *“Русской народной організації” (1923 р.)*» показано інституалізацію москвофільської течії 1918 р. в «Русский ісполнительний комітет» (РІК, голова В. Курилович) і виникнення в середовищі москвофілів конфлікту, який був зумовлений різним ставленням до українських національних сил та польської влади і який завершився розколом та створенням «Русской народной організації» (РНО) й радянофільської партії «Народна воля».

Серед членів РІК поступово виділилися правиця (пресовий орган «Русский голос», послуговувалися також урядовими виданнями «*Slowo Polskie*» та «*Rzeczpospolita*»), що об'єднала здебільшого представників старшого покоління, котрі, з властивим їм конформізмом щодо будь-якого уряду, виступали за співпрацю з поляками, та лівниця (пресовий орган «Воля народа»), що не хотіла визнавати польської адміністрації на території Східної Галичини. Водночас відбулося об'єднання українських політичних сил у Міжпартійну раду, яке підтримувало ліве крило РІК і не підтримували «правокурсники». Лівниця москвофілів, на відміну від правиці, не займала щодо українських національних сил ворожої позиції. Ці суперечності привели до формування різних партій.

1 листопада 1923 р. уконституювалася партія москвофілів, яка заявила про заснування РНО (на чолі з В. Трушем), декларуючи вірність ідеї єдності «русского народу». РНО виступала за розвиток шкільництва з російською мовою викладання та паралельних кафедр у Львівському університеті (вивчення української («малоруської») мови («діалекту»)) розглядалося як крок до вивчення літературної «русської»; засуджувала курс керівництва СРСР на українізацію; протестувала проти політики поляків щодо українського населення, у т. ч. і проти закону С. Грабського від 31 липня 1924 р. про польську мову як державну на території Польщі (одночасно виявляючи лояльність до польської влади); не підтримувала політику народних демократів (ендеків), яка передбачала колонізацію українських земель та недопуск «русского» населення до участі в купівлі землі (земельна реформа 1925 р.) тощо. Широкою була й соціальна програма, серед основних завдань якої: обмеження трудового дня фабричних робітників до 8 годин; полегшення для жінок-матерів і звільнення від роботи на фабриках дітей шкільного віку; санітарне законодавство в інтересах робітників; загальне безкоштовне лікування та ін.

У своєму програмному документі РНО обстоювала свободу віри й незалежність Церкви, не схвалювала підписання Конкордату 1925 р. між Польщею й Апостольським престолом, вважаючи його спробою польського уряду позбавити ГКЦ адміністративної й господарської автономії. Боролася й проти українізаційних процесів ГКЦ, зокрема неприймання москвофілів у духовні семінарії.

Ліве крило РІК складалося з осіб, які ще в довоєнні часи творили лівицю москвофільської партії, будучи прихильниками соціалістичних ідей. Тож згодом вони цілком закономірно переорієнтувалися на ідеологічно близьку їм більшовицьку Росію.

«Лівокурсники» РІК, як і всі українські партії, бойкотували вибори до польського сейму і сенату 1922 р. У середині 1924 р. вони сформували радянофільську партію «Народна воля» (очолювали К. Вальницький, К. Пелехатий, М. Заяць, М. Голінатій). У листопаді 1926 р. ця партія об'єдналася із КПЗУ. 10 жовтня 1926 р. на спільному з'їзді волинсько-холмського національно-соціалістичного «Селянського союзу» і «Народної волі», за активної участі радянських дипломатів та Комінтерну, утворено «Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання» («Сельроб»).

Для координації діяльності москвофілів у Польській державі 24 березня 1926 р. заснували «Русское народное объединение» (РНО (об)), лідером якого став М. Серебренніков – російський посол до сейму II Речі Посполитої. Проте ця структура виявилася малоефективною, не здобувши популярності навіть у середовищі москвофілів, позаяк її завдання фактично дублювали цілі, поставлені москвофілами з РНО (згодом РСО).

У підрозділі 5.2. «Розкол у суспільно-політичній течії в 1926 р.» реконструйовано причини розшарування москвофільської партії, якими стали на-

самперед боротьба за володіння Народним домом і намагання польської влади послабити українські національні сили.

Час такого розколу не випадково збігається з періодом підготовки Польщі до парламентських виборів 1928 р. У 1926 р. кілька членів РНО (М. Бачинський, І. Ліпецький, О. Лисяк, Л. Черкавський, Д. Яблонський) покинули її ряди й у 1928 р. створили «Русску аграрну партію», яка заявила про свій класовий селянський характер та вірність єдності «русского народу». Власну ідеологію РАП будувала на «ідеях аграризму», сформульованих представниками аграрноекономічної науки Росії та СРСР у другій половині XIX – першій половині XX ст. Один з них, соціолог П. Сорокін, у праці «Ідеологія аграризму» (Прага, 1924) закликав усіх землеробів, і російських, і європейських, створити національні селянські партії, які захищатимуть їхні права і вноситимуть порядок і стабільність у політичне життя. Така спроба діячів РАП оголосити монополію на вирішення проблем селянства суперечила реаліям, оскільки питання про захист інтересів цієї верстви населення ставили практично всі тогочасні партії. Як москвофіли з РНО, так і репрезентанти українських національних сил вказували на угодовість РАП, її не впливовість серед українців Галичини.

У підрозділі 5.3. «Участь у виборчих кампаніях до польського парламенту 1928 і 1930 рр.» встановлено, що москвофільські партії пішли на передвиборчу угоду під впливом і за участі польських урядових кіл, які використовували їх для роз'єднання сил українського національно-демократичного табору.

Москвофіли з РНО, керовані Г. Мальцем, хотіли піти на вибори разом з УНДО – найвпливовішою українською партією, котра фактично виконувала функцію національного представництва краю (інші партії, як-от Українська соціалістично-радикальна партія, Комуністична партія Східної Галичини, Українська соціал-демократична партія, через їхню лівоцентристську ідеологію русофілами категорично не сприймалися). РНО тричі зверталася до УНДО з пропозицією йти спільним блоком, але безуспішно.

У виборчій кампанії до сейму та сенату 1928 р., за сприянням польського уряду, об'єдналися дві москвофільські партії – РСО та РАП, однак не вибороли жодного мандату, що засвідчило втрату впливів серед українського населення.

На виборах 1930 р. РАП уже йшла одним виборчим блоком з Безпартійним блоком співпраці з урядом, список якого очолив маршалок Ю. Пілсудський і агітаційні гасла якого були відверто антиукраїнськими. Їй вдалося здобути два мандати (М. Бачинський та о. Й. Яворський, парох з Одещини).

Прагнучи продемонструвати перед польським урядом більшу, на відміну від РНО, гнучкість у сповідуванні москвофільської ідеології, РАП називала членів своєї партії старорусинами (так у II Речі Посполитій іменували українців). Визнаючи єдність «русского народа», у питанні мови і культури вона виступала за свободу вибору самим населенням і не нав'язувала російської

мови, як РНО. Водночас підкреслювалося негативне ставлення до українського національного руху, особливо до УНДО.

Свідченням підтримки РАП польською владою є документація Станиславівського воєводства – розпорядження, котрі надсилалися до староств Міністерством внутрішніх справ у Варшаві, та, відповідно, звіти староств воєводству, у яких йшлося про протегування урядом цієї партії, на противагу РСО.

Згадані москвофільські партії по-різному ставилися до складних аспектів українсько-польських взаємин. РСО однозначно засуджувала політику «пацифікації», натомість лідер РАП М. Бачинський винними в ній назвав обидві сторони (польська влада обрала нераціональний спосіб вирішення проблеми нацменшин, а українські політики демонстрували прагнення до відокремлення Східної Малопольщі від Польської держави і приєднання її або до Наддніпрянської України, або до радянської Росії).

Проурядова позиція РАП (із 1931 р. – «Русска аграрна організація» (РАО)) і відсутність народної підтримки призвели до самоліквідації партії в 1934 р. і заяви про перехід на ідеологію РСО.

Підрозділ 5.4. «Змагання за Народний дім» характеризує товариство, котрому в міжвоєнні роки судилося відіграти вагомий роль у москвофільській течії, ставши основою розколу в його лавах та об'єктом боротьби між різними політичними силами – українськими національними, москвофільськими та провладними польськими.

Народний дім завжди використовувався польським урядом як засіб впливу на український політикум. Щодо цієї установи й надалі застосовувалася комісарська форма правління, запроваджена ще австрійською адміністрацією під час війни, хоч обіцянки вирішити цю проблему по чергово роздавалися усім українським силам. Комісарами Народного дому в міжвоєнний період були: Ю. Нападєвич, І. Сас-Лісковацький, Л. Черкавський, Я. Вербицький, М. Бачинський.

Фінансові й майнові зловживання на цій посаді Л. Черкавського обумовили активізацію боротьби проти комісарщини. У 1926 р. створено «Комітет оборони національного майна» (під головуванням К. Левицького). Ще більш злочинною була на цій посаді діяльність М. Бачинського.

Завдяки заходам К. Левицького та політиці «нормалізації», яку 1935 р. започатковано між польською владою й УНДО, 24 серпня 1936 р. львівський воєвода В. Беліна-Прахмовський звільнив М. Бачинського від обов'язків комісара, призначивши натомість адміністратором Р. Вельпеля.

Відстояти свої права на Народний дім москвофілам так і не вдалось. Інституція перебувала на стадії фінансової й моральної санації, до якої значною мірою долучилися й українські діячі. Такі позитивні зрушення могли б перетворити товариство на процвітаючу українську інституцію, однак у 1939 р. його спіткала доля всіх тогочасних національних установ – ліквідація радянською владою.

У підрозділі 5.5. «*“Русска селянска організація” в 1930-х рр.*» проаналізовано головні напрями діяльності РСО в 1930-ті рр. і доведено, що для москвофільства вони ознаменувалися ще більшою втратою впливів на політичній арені.

У цей час москвофіли зосередилися на боротьбі за Народний дім та розвитку культу Талергофу як ідеологічної основи існування партії й посилення її впливовості, проголошуючи «монополію» на «Талергофську трагедію» та протестуючи проти спроб українських національних сил також претендувати на неї. Все частіше москвофіли виступали на захист православ'я, економічних прав селянства. Тривало й уже традиційне для цієї політичної течії протистояння з українськими національними силами. Новим напрямком їхньої діяльності стало змагання за впливи на Лемківщині та заснування Апостольської адміністрації для Лемківщини.

Географія поширення москвофільства свідчить, що крім Львова, де розташовувався центральний осередок, діячі цього руху намагалися охопити ним і провінції. У середині 1930-х рр. осередки існували ще в таких повітах, як Бродський, Глинянський, Жовківський, Зборівський, Золочівський, Калуський, Кам'яно-Струмилівський, Перемишльський, Радехівський, Самбірський, Станіславівський, Сяноцький, Турківський, Яворівський. У 1937 р. територія охоплення мережею русофільських структур розширилася – до неї ввійшли також Горлиці, Журавно, Новий Санч, Скалат, Сокаль, Ярослав.

Очолювали РСО В. Труш, І. Вінницький, О. Хиляк, М. Третяк. Впродовж усього міжвоєннє москвофільські лідери керувалися двома постулатами: лояльність до влади та ідея про єдність «русского народу», так чи інакше артикулюючи це в резолюції кожного з'їзду РСО. Сповідування ж ідеї слов'янської єдності передбачала декларування ними солідарності з поляками.

РСО ставила низку соціальних вимог: охорона праці селян; санітарне й ветеринарне законодавство на користь селянства; відкриття закладів безкоштовної медичної допомоги; державна підтримка найманих сільських робітників у разі хвороби, старості, безробіття, забезпечення їхніх вдів і сиріт. У військовій сфері виступала за обмеження контингенту регулярних армій, заміну постійної армії народною міліцією та ін.

Як найвище своє досягнення москвофіли відзначали самоліквідацію РАП, існування котрої, порушувало монолітність суспільно-політичної течії.

До проблем партії москвофіли відносили: відсутність власного представництва в законодавчих палатах, позбавлення москвофільських кооператорів можливості організовувати молочні кооперативи, нечисленність інтелігенції, невизнання польською владою існування «русского народу» і внаслідок цього відмова від заснування шкіл з російською мовою викладання, університетів та ін. Зневіра в урядовій підтримці змусила москвофілів переорієнтуватися на власні сили та відмовитися від парламентської боротьби. Їхнє невідраднє становище ще більше ускладнила т. зв. «нор-

малізація» 1935 р. між УНДО й польським урядом, яка остаточно вивела русофілів з політичної арени.

Польські ліві угруповання – Польська партія соціалістична (ППС) та Соціал-демократія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) – ставилися до РСО негативно. Значно кращим було ставлення до неї націонал-демократів, яких представляли польські ендеки. Між цими флангами перебував польський правлячий табір.

Кристалізація української національної тотожності вела до депопуляризації ідей москвофільства та його занепаду. У 30-х роках ХХ ст. цю суспільно-політичну течію репрезентувала тільки одна партія – РСО, а РАП, як несамостійна, цілком угодова політична структура, припинила своє існування.

У розділі 6 **«Інтегрування світоглядних засад москвофільства у практику»** охарактеризовано сфери діяльності, які слугували інструментарієм для пропаганди москвофільських ідей, – освітня, релігійна, господарсько-економічна та видавнича.

У підрозділі 6.1. *«Освітня діяльність товариств»* розкрита роль шкіл москвофільських інституцій – Ставропігійського інституту, Народного дому, товариства «Друг», «Общества русских дам» – як одного з найважливіших засобів виховання молоді в москвофільському дусі.

Обов'язковими предметами в цих освітніх закладах була російська мова та історія Росії. Викладання російської у бурсі Народного дому здійснювалося на базі підручників, виданих у Росії (М. Бунакова, К. Ушинського, О. Баранова та ін.).

Ставропігія утримувала ритуальну школу і бурсу. У першій вивчали греко-католицький обряд, церковний спів, що давало змогу її випускникам згодом працювати дяками. А бурса (гуртожиток, який надавали або безкоштовно, або за невелику плату) уможливлювала дітям із бідних селянських родин навчання у львівських освітніх установах: університеті, гімназіях, технічних і народних школах.

Товариство «Друг» ставило за мету сприяти молоді у здобутті вищої освіти та готувати її для майбутньої суспільної діяльності в москвофільському напрямку. «Общество русских дам» підтримувало дівчат, які прагнули вчитися, забезпечуючи їх місцем проживання, харчуванням, влаштовуючи дозвілля тощо. Подальша зміна назви й розширення соціальної бази цього товариства відображали трансформацію феміністичних ідей серед москвофільського жіноцтва: від замкнутого кола («дамами») до ширших середовищ (жінки загалом).

Пропагування в освітніх закладах москвофільських ідей, у т. ч. й через викладання російської мови, негативно позначалося на світоглядному становленні молоді й суперечило національним інтересам українців.

У підрозділі 6.2. *«Патронат Ставропігійського інституту над Львівською Успенською церквою й обрядові дискусії ГКЦ»* зазначається, що протягом міжвоєнного періоду Ставропігійський інститут володів правом патронату, отриманим ще в кінці ХVІІІ ст. і підтвердженим польською владою. Проте

в міжвоєнну добу воно мало здебільша формальний і символічний характер. Так, зокрема, вирішальний голос у призначенні пароха Успенського храму належав Греко-католицькому митрополитові ординаріатові. Москвофіли виступали проти українізаційних заходів ГКЦ – усунення у богослуженні слів «православних християн», читання Євангелія й Апостола українською мовою, неприйняття в духовну семінарію учнів з москвофільськими переконаннями, співу в храмі політичних українських пісень і використання амвона для політичної пропаганди. Численні звернення до Папської столиці переважно залишалися без відповіді.

В окремих релігійних питаннях москвофільське керівництво Ставропігії підтримувало українські національні сили, виступаючи разом з ними, наприклад, проти запровадження цілібату для греко-католицького духовенства й латинізації ГКЦ.

Між діячами Ставропігійського інституту і митрополитом Шептицьким зберігалися толерантні взаємини – хоча владики й не дослухався до їхніх вимог навіть щодо патронату над Успенським храмом та обсадження цієї парафії. Греко-католицька ієрархія в особі митрополита демонструвала свою лояльність до Ставропігії, беручи участь у її заходах (як-от святкування 300-ліття освячення Успенської церкви).

Серед своїх успіхів у релігійній царині москвофіли називали заснування Апостольської адміністрації для Лемківщини з москвофільським священнослужителем В. Масцюхом на чолі.

Члени Інституту позиціонували себе захисниками і греко-католицької віри, дотримуючись давньої традиції та статутних положень, і православ'я, протестуючи, з-поміж іншого, і проти запровадження автокефалії, з яким, на їхнє переконання, розривався духовний зв'язок православних у Польщі з Московією. Таке поєднання належності до унійного обряду і симпатії до православної віри москвофіли обґрунтовували двоїстою природою греко-католицизму, який є своєрідним синтезом православ'я і католицизму.

У підрозділі 6.3. «*Господарсько-економічна діяльність*» сказано, що найдієвішою формою саморганізації народу, яка дозволить вирішити його економічні та культурні потреби, русофіли вважали кооперацію.

Москвофільською інституцією, яка реалізовувала завдання захисту економічних прав українських громадян, передовсім селянства, було Товариство ім. Качковського. Його діяльність у цьому напрямку провадилася у двох площинах: теоретичній і практичній. У межах першої в селянському середовищі пропагувалися знання про раціональне ведення господарства (на сторінках періодики і в книжках відповідної тематики, через організацію різних курсів – кооперативних, садівництва тощо), а в межах другої – засновувалися кооперативи, читальні, крамниці і т. д. Часопис «Наука» постійно закликав молодь здобувати практичну освіту, вивчаючи промисли, техніку та торгівлю.

Завданнями іншого москвофільського товариства – «Русского ревизійного союзу» – стали передбачені законодавством ревізії, поширення ідеї кооперації та кооперативна робота в народних масах. Спільно з Товариством ім. М. Качковського РРС організувало місячні курси справочинців сільських кооперативів (1927) та ін.

Хоча висловлювані ідеї щодо розвитку кооперативного руху й ведення господарства, як і сама діяльність кооперативів, суттєво посприяли справі унезалежнення української економіки від Польської держави, однак пропаговані між тим москвофільські погляди мали негативний вплив на розвиток української національної ідеї.

У підрозділі 6.4. *«Пропаганда ідеології через друковану продукцію»* наголошено, що фактично всі москвофільські товариства вели видавничу діяльність і мали власний періодик: Ставропігія – «Временник», Товариство ім. М. Качковського – «Науку» та «Иллюстрованный народный календарь», Народний дім – «Вістник Народного дома», Галицько-руська матиця – «Научно-літературний сборник». Численна (понад два десятки назв – журнал «Розсвѣтъ», двомісячник «На рубежѣ», «Колосокъ» (для «русскихъ дѣтей»), «Огни» для молоді, «Очагъ» (для «женщины») і т. д.) москвофільська періодика відрізнялася цільовим призначенням, тематичним спрямуванням, регулярністю випуску, обсягом, але залишалася одностайною щодо сповідуваної ідеології.

З огляду на свої ідейні переконання, москвофіли друкували книги й часописи російською. Та вже з 1935 р. мовою їхніх видань усе частіше стає українська як найбільш зрозуміла для селян, з метою впливати на них як найчисельнішу категорію населення. У цьому видавничому репертуарі домінували тексти москвофільських літераторів, публікувалися також твори російських письменників, переважно XIX ст. (Л. Толстой, О. Пушкін, І. Тургенев та ін.). Найрідше з'являлися імена російських авторів в «Науці», що пояснюється передусім позицією М. Глушкевича (очільника Товариства ім. М. Качковського).

Основний сегмент тематичної палітри москвофільських видань становили історичні праці, серед яких переважали дослідження про період Київської Русі, минуле москвофільських інституцій (насамперед Ставропігії з її найтривалішою історичною традицією), життя й діяльність їхніх найвидатніших членів тощо. Також були представлені письменники з українського національного табору, котрих їхні політичні опоненти сприймали як частину свого інтелектуального простору. Крім наукової літератури, готували до друку й книжки для народу – твори про княжу добу, Талергоф, а також видання, що популяризували економічні й господарські знання та навички. У такий опосередкований спосіб москвофіли прагнули інкорпорувати у свідомість українських селян і міщан «русскую» ідею, задіюючи культурну пам'ять як інструмент москвофільської політики в Галичині.

У розділі 7 **«Само (презентація) ідентичності»** досліджено проблеми ідентифікації москвофілів, створено їхній колективний просопографічний портрет, визначено найважливіші комемораційні практики.

У підрозділі 7.1. «*Просопографічний портрет москвофілів*» констатовано, що у 20-х роках ХХ ст. майже третину тогочасного керівництва москвофільських структур становили юристи (29 %). Дещо менше було й священників (23 %), натомість викладачі гімназії, чиновники та селяни займали в цьому соціальному спектрі наполовину вужчу частину (по 11,8 %). Здебільшого вони мали університетську освіту (отриману у Львові, Кракові чи Відні), а подеколи й дві.

Наприкінці 1930-х рр. правники втрачають своє кількісне превалювання в керівному органі москвофільської партії, поступаючись представникам інших гуманітарних і технічних спеціальностей.

Аналіз соціального складу москвофільського середовища загалом виявив виразну чисельну перевагу духовенства, а в суто світському колі членів міжвоєнної Ставропігії – знову ж таки юристів, які перебували на державній службі (це не було типово для українців – обираючи популярний фах правника, вони зазвичай ставали адвокатами й провадили приватну практику).

Усе це демонструвало основні соціальні стратегії москвофільської течії: бажання опертися на священників як носіїв традиційних цінностей, заручитися підтримкою інтелігенції з подібними поглядами та вплинути на консервативну частину селян, котрих москвофіли, як і українські національні сили, бачили носіями народної/етнічної ідентичності, а також, хоч і меншою мірою, на міщан. Водночас значна присутність державних посадовців (суддів) серед москвофілів могла означати лояльність до Другої Речі Посполитої та, з іншого боку, прихильність до них державних чинників (державні посади в Галичині 1920–1930-х рр. отримували й діячі українського національного табору, але стосовно них обмеження були суттєвіші).

У підрозділі 7.2. «*Мовний вимір*» вказується, що міжвоєнні москвофіли не відступали від своєї класичної схеми розуміння мовного розвитку, згідно з якою до творення «руської» літературної мови доклалися всі три народи – українці, росіяни та білоруси, із власними «діалектами». При цьому москвофільські діячі все частіше говорили про необхідність вивчення українського «діалекту» й випуск відповідної друкованої продукції, що сприяло б посиленню впливу їхньої політичної течії на селянство. Використання «малоросійської» вони, слідуючи своїм помилковим переконанням, також розглядали як проміжний етап на шляху до опанування російської.

У 1930-х рр. у Товаристві ім. М. Качковського домінуючі позиції посіли прихильники української мови, що позначилося на їхньому видавничому репертуарі – більшість цієї літератури тепер виходила народною мовою.

У підрозділі 7.3. «*Уявлення про народ, націю, “своїх” та “чужих”*», мовиться, що москвофіли, конструюючи власну ідентичність, шукали теоретичне підґрунтя під визначення понять «свій» – «чужий». Перебування на політичній арені змушувало їх до частого переосмислення цих концептів, особливо в час переорієнтації на нових політичних союзників, коли «свої» ставали

«чужими» і навпаки (у мовному плані це маркувалося займенниками на кшталт: «ми і вони», «наші» і т. п.).

Встановлені на державному рівні термінологічні норми збігалися з поглядами москвофілів, які не змінювали свого понятійного апарату й у міжвоєнні роки. Як і їхні попередники в XIX ст., вони вживали слова «русский», «русин» для номінації народу, що, у їхньому баченні, складався з трьох етносів (народів, народностей). Уважаючи ці два терміни синонімами, русофіли виводили їх від іменника «Русь» і переконували, що «правильним» прикметником від «русин» є «русский», а не «русинський», базуючи ці свої висновки на правописі російської мови. Таке «правильне» означення москвофіли активно впроваджували в номенклатуру власних інституцій, періодичних видань тощо («Русский исполнительный комитет», «Русская рада», «Русска народна організація», «Русский голос» і т. д.). Натомість термінами «український», «українець» послуговувалися тільки в політичному значенні – для номінування українських національних партій та їхніх членів, іноді пишучи ці слова в лапках як начебто штучні.

Відповідно до власних уявлень про національну ідентичність, москвофільські діячі підкреслювали, що разом з опонентами з українського національного табору належать до того самого народу/нації – «русского», представляючи один з його етнічних різновидів – народність малоросів. Саме цим розумінням національної спільності й було уможливлене прагнення політичного об'єднання у виборчих кампаніях 1928 та 1930 рр. Розбіжності починалися там, де йшлося про національну й державну належність. Заяви про право на самостійне існування українського народу москвофіли називали такими, що працюють на роз'єднання «русского народу» й ведуть до сепаратизму (звідси й розповсюджені тоді іменування українців та українофільських партій «сепаратистами»).

Москвофіли запровадили поняття «державний націоналізм» та «народний націоналізм». Під першим розуміли російський націоналізм, у такий спосіб визнаючи своєю майбутньою державою Росію, а під другим – той, що властивий усім гілкам «русского народу». Задля запобігання звинуваченням в орієнтації на Росію, наголошувалося, що з Москвою в них тільки спільна мова, література, культура, але це не має якихось політичних наслідків.

Критикуючи націоналізм українських національних сил, москвофільські діячі закидали йому доктринерство, тобто вперте дотримання абстрактної теорії, навіть якщо та суперечить практиці, або намагання підкріпити відірвані від життя міркування науковими доказами.

«Неперспективність» (з погляду москвофілів) існування самостійної української нації вони доводили на прикладі радянської України, цілковито ігноруючи факт псевдодержавності України у складі СРСР. Створення УРСР сприймалося в москвофільському таборі негативно, бо навіть така квазідержава означала визнання українців (малоросів) окремим народом. Особливе несприйняття викликала започаткована більшовиками «українізація», спрямована на нейтралізацію національно-визвольних устремлінь українського народу та зміцнення комуніс-

тичної влади в УРСР (москвофіли думали, що реалізацією цієї політики лише санкціонується «сепаратизм малоросів і білорусів»). Припинення українізації змінило ставлення москвофілів до більшовизму.

Вірність ідеї, що давно стала анахронізмом, породжувала у представників цієї течії потребу в маніпуляціях і заводила їх у суперечність із власними тлумаченнями певних понять, у т. ч. модерної нації.

У підрозділі 7.4. «*“Талергофська трагедія” в інтерпретації москвофілів*» зазначено, що вони розвивали культ Талергофу й захищали своє виняткове право на трактування цієї історичної події, відкидаючи будь-які спроби довести, що її жертвами стали і прихильники української національної ідеї, і загалом весь народ та представники інших національностей. У боротьбі за монополію на цю історичну спадщину москвофіли отримали однозначну перемогу, частково й через бездіяльність у тому питанні українських демократичних сил.

Із коммеморацією Талергофу пов'язані такі заходи, як спорудження пам'ятника на Личаківському кладовищі (за проєктом архітектора О. Луцика й інженера І. Туровича), т. зв. Талергофські з'їзди (1928, 1934) тощо. Зусиллями Талергофського комітету зібрано численні документальні свідчення очевидців та учасників події (спогади, щоденники, малюнки і т. д.). Відтак москвофільська політична думка та художня уява сконструювала образи ворогів-винуватців трагедії – австрійської влади, «українофілів» і поляків як представників місцевого урядування. «Героями-мучениками» в талергофському дискурсі постають москвофіли та їхні прихильники, страждання яких мали стати «запорукою відродження єдності русского народу». При цьому «забувалася» зрадницька позиція самих москвофілів у роки Першої світової війни, зокрема їхні доноси на політичних опонентів і ганебні заяви про політичне єднання з Росією.

У **висновках** зафіксовано підсумки дослідження, сформульовано його результати, зроблено узагальнення щодо генези, діяльності та ідентичності москвофілів у 1914–1939 рр.

1. Аналіз української та зарубіжної історіографії показав, що тема москвофільства в Галичині міжвоєнної доби залишається однією з найбільш суперечливих і найменш вивчених, а основна увага досі зосереджувалася на попередніх етапах розвитку цієї суспільно-політичної течії – до початку ХХ ст. Міжвоєнний період ХХ ст. досліджували самі москвофіли, тексти яких позначені політично-ідеологічною заангажованістю. Українські радянські історики не згадували про цю течію взагалі, вважаючи її реакційною. У незалежній Україні активізувалися студії окресленої тематики, однак немає синтетичної праці, яка трактувала б це явище у проблемному міжпарадигмальному й міждисциплінарному руслі. Вивчення письмових і речових джерел дозволило дійти висновку про їхню репрезентативність та достатність для реалізації завдань наукового дослідження.

2. Використана в дисертації методологія допомогла проаналізувати об'єкт дослідження, розкрити поставлену проблему, сформулювати категоріально-понятійний апарат, запропонувати науково обґрунтовані висновки. Визна-

чені принципи й методи детермінували структуру роботи та логіку викладу матеріалу.

3. Галицьке москвофілство/русофілство (за іншою термінологією – також «русский рух») зародилося в середині XIX ст. як наслідок політичної диференціації колись єдиного руського руху та поділу модерної руської ідентичності. Частина галицько-руського соціуму була зорієнтована на ідею України (українофілство), інша – на «загальноруську та російську ідею» (русофілство), ще інша – на зближення з Польщею (полонофілство), крім того, у межах кожної з течій існували австрофілські тенденції. Москвофілство розвивалося в умовах конкуренції з українофілством, яке наприкінці XIX – на початку XX ст. здомінувало в українському соціумі Галичини. Закріпленню москвофілських переконань сприяли: антипольська опозиційність на противагу польському культурно-політичному пануванню в краї; слов'янофілські ідейні впливи, передусім з боку Росії; втручання зовнішніх політичних чинників (польських, австрійських, російських); несприйняття української альтернативи майбутнього галицьких русинів, виразником котрої стали народовці. Для представників цієї суспільно-політичної течії неприйнятними виявилися ідеї, реалізація яких була кроком до творення модерної української нації: відмова від історичної назви «Русь», церковнослов'янської мовної традиції, етимологічного правопису, зміщення історико-культурних акцентів з давньоруського періоду на козаччину і Т. Шевченка.

Обстоюючи ідею єдності «русского народу», москвофіли не заперечували існування етнічних відмінностей між українцями та росіянами, на що вказували у своїх програмних документах, на сторінках періодики, у публіцистиці тощо, вживаючи терміни «український» («малоруський») та «россіяни», а єдність цих «народностей» як одного народу передаючи словом «русскій».

4. Переломним моментом у розвитку москвофілства стала Перша світова війна. Російська окупація краю в 1914–1915 рр. сприяла зміцненню позицій цієї суспільно-політичної течії, діячі якої декларували бажання приєднати Східну Галичину до Росії. Діяльність москвофілів була спрямована на пропаганду російської ідеї, інтеграцію краю в Російську імперію та боротьбу з українофілством і австрофілством. Москвофіли всіляко сприяли новій владі, використовуючи потенціал своїх товариств: відкривали тематичні виставки, провадили курси російської мови, надавали свої храми для православних відправ і т. д.

У 1918–1919 рр. українські національні сили проігнорували москвофілів як політичну силу, що викликало в тих образі і стало підставою для оправдання своїх зрадницьких заяв. На противагу ідеології злуки ЗУНР і УНР, москвофілські лідери й надалі наполягали на приєднанні Галичини до Росії. Проте перехід галицьких теренів під владу Польщі перекреслив плани москвофілів.

5. Москвофіли, з властивим їм конформізмом, зуміли заручитися підтримкою польської влади й офіційно уконституюватись у новій політичній системі, утриваливши як основні для розвитку москвофілства ідеологеми «русского

мира» та «триєдиного русского народу». На зміну лоялізму до Австрії прийшов лоялізм до Польщі.

У заснованому 1918 р. «Русскому ісполнительному комітеті» (РІК) поступово відбувся розкол, зумовлений різним ставленням до українських національних сил і польської влади: виділилися правий (пресовий орган «Русский голос», послуговувалися також урядовими виданнями «Slowo Polskie» та «Rzeczpospolita»), що об'єднала здебільшого представників старшого покоління, прихильників співпраці з поляками, та лівий (пресовий орган «Воля народа»), що не хотіла визнавати польської адміністрації на території Східної Галичини. Лівий московілів, на відміну від правий, не займала щодо українських національних сил ворожої позиції. Ці суперечності привели до формування різних партій: «Русской народной організації» (РНО), яка стала провідною московілівською силою на тогочасній політичній арені, і радянської «Народної волі», котра відійшла від московілівства й закономірно переорієнтувалася на ідеологічно близьку їй більшовицьку Росію.

Московілівські діячі засуджували більшовизм як режим, що придушує свободу людини та сповідує атеїзм, і курс керівництва СРСР на українізацію, вважаючи, що це санкціонує «сепаратизм» «малоросів» і білорусів. Із припиненням такого курсу вони поступово змінили свою думку про суспільно-політичні процеси в Радянському Союзі – аж до цілковитого схвалення.

6. Виокремлення з РНО в 1926 р. «Рускої аграрної партії», що означало розкол московілівської течії, чітко узгоджувалося з намірами польської влади не допустити об'єднання українських партій перед виборами 1928 р. Новостворена РАП, зберігаючи традиційну московілівську орієнтацію, базувала свою ідеологічну платформу на популярних у 1920-х рр. у Європі ідеях аграризму, які розвивав і пропагував російський учений П. Сорокін. Прагнучи посісти провідні позиції на політичній арені, члени партії, завдяки сприянню польської адміністрації, заволоділи Народним домом, однією з найбагатших українських культурно-просвітніх установ. Вони продемонстрували перед польським урядом більшу гнучкість у питанні сповідування московілівської ідеології, протиставляючи свою політичну силу партії РНО. Одночасно різко висловлювалися і проти українського національного руху (особливо УНДО), Греко-католицької церкви та митрополита Шептицького, а також «пацифікації», в якій звинувачували обидві сторони – і польську, і українську. Проурядова позиція РАП та відсутність підтримки серед населення спричинили її ліквідацію в 1934 р.

Участь московілів у виборах до сейму і сенату 1928 та 1930 рр. виявилася безуспішною. РНО (пізніше перейменована на РСО) двічі пропонувала УНДО йти на вибори спільним списком, але через ідеологічні розбіжності двічі отримала відмову.

7. Незважаючи на лояльність московілів до польської влади, що було пов'язане із забезпеченням їм легального існування як політичного організму, вони, подібно до більшості українських партій, критикували політику польсько-

го уряду, спрямовану на асиміляцію українського населення (у т. ч. закон С. Грабського від 31 липня 1924 р. про польську мову як державну на території Польщі), не підтримували політику народних демократів (ендеків), яка передбачала колонізацію українських земель та недопуск «руського» населення до участі в купівлі землі (земельна реформа 1925 р.) тощо.

На передвиборчу угоду 1928 р. москвофільські партії пішли під впливом і за участі польських урядових кіл, які використовували їх для роз'єднання сил українського національно-демократичного табору.

Проурядова москвофільська партія РАП на виборах 1930 р. йшла одним виборчим блоком з Безпартійним блоком співпраці з урядом, список якого очолив маршалок Ю. Пілсудський і агітаційні гасла якого були відверто анти-українськими, натомість РСО відмовилася від виборчих баталій.

8. Взаємини москвофілів з українськими національними силами характеризуються як протистоянням та взаємною різкою критикою, так і пошуками компромісів та політичних угод. Бажання політичного об'єднання у виборчих кампаніях 1928 і 1930 рр. було уможливлене розумінням етнічної єдності. Членів усіх українських партій вони іменували «українцями», іноді пишучи це слово в лапках.

9. Москвофільські діячі міжвоєнного періоду були у своїй більшості людьми з вищою освітою. Кількісно в їхньому середовищі домінували священники. Натомість у світському колі членів міжвоєнної Ставропігії чисельно переважали юристи, причому ті, які обіймали державні посади. Така соціальна палітра відображала загальні стратегії москвофільського руху: намагання опертися на духовенство з його традиційними цінностями та інтелігенцію з подібними поглядами, щоб відповідно впливати на консервативну верству селян, у котрих, як і українські національні сили, москвофіли вбачали носіїв народної/етнічної ідентичності. Водночас більша присутність державних посадовців серед москвофілів могла означати більшу лояльність до Другої Речі Посполитої та, з іншого боку, більшу прихильність державних чинників до представників цієї течії.

10. 1930-ті роки позначені ще відчутнішою втратою впливів москвофільства на політичній арені. Однією з передумов цього стала угода про виборчий компроміс між УНДО та польським урядом 1935 р., після якої польська влада вже не була зацікавлена в москвофільстві як політичній течії, оскільки уже не мала потреби використовувати його як протизвагу українським національним силам.

Вагомого значення для міжвоєнних москвофілів набула справа львівського Народного дому, за володіння яким вони боролися з українофілами на чолі з К. Левицьким. У результаті українсько-польського порозуміння 1935 р. ця інституція перейшла до українських національних сил.

11. Москвофіли в міжвоєнні роки ХХ ст. не відступали від своєї класичної схеми розуміння мовного розвитку, згідно з якою до творення «руської» літературної мови доклалися всі три народи – українці, росіяни та білоруси. Роз-

глядаючи українську як діалект, вони дедалі активніше обстоювали необхідність її вивчення й випуск нею друкованої продукції, маючи на меті посилення впливу своєї політичної течії на селянство.

У церковному плані москвофіли офіційно продовжували сповідувати греко-католицизм, хоч і виявляли симпатії до православ'я, протестуючи, серед іншого, і проти запровадження автокефалії, котра, на їхню думку, вела до розриву духовного зв'язку православних у Польщі з Москвою. Таку світоглядну двоїстість пояснювали унікальністю греко-католицизму, який став своєрідним синтезом православ'я і католицизму.

Москвофільські інституції – Ставропільський інститут, Народний дім, Товариство ім. М. Качковського, Галицько-руська матиця та ін. – слугували інструментарієм реалізації культурно-просвітніх завдань цієї суспільно-політичної течії. Бурси Ставропільії й Народного дому за своєю структурою та призначенням у загальній системі державного шкільництва виконували допоміжну функцію, ставлячи своїм завданням виховати в учнів москвофільські погляди. Товариство ім. М. Качковського вело кооперативну діяльність у теоретичній та практичній площині.

Значущим засобом розповсюдження москвофільських ідей у 1920–1930-х рр. було книговидання. Однак книжковий репертуар москвофілів залишався невеликим за обсягом, вузьким за тематикою й часто спрямованим у минуле, тобто таким же анахронічним, як і їхні погляди на суспільство, націю та її культуру. Серед надрукованого москвофілами превалювали їхні ж тексти і, меншою мірою, твори російських письменників та істориків.

12. Основою ідеології незмінно була традиційна москвофільська концепція про національну єдність усіх «відламів/відгалужень Русі» (тобто великоросів/росіян, українців, білорусів) як народностей, що формують «триєдиний руский народ», при цьому зберігаючи етнічні відмінності. Згідно з такою концепцією, «русский народ» утворився в часи Київської Русі, але через несприятливі політичні обставини не весь зумів утримати свою державну незалежність, частинно потрапив під владу інших держав, що й зумовило етнічну диференціацію на «малоросів», «великоросів» та білорусів.

В ідеологічному/світоглядному плані центральною фігурою історичної пам'яті галицьких москвофілів міжвоєнної ХХ ст. стала інструменталізація теми Талергофу. Саме на її підставі виник культ «русского народу-мученика» за «русску» ідею, навколо якого й об'єдналося тогочасне галицьке москвофільство.

Анахронізм у розумінні і трактуванні національної ідентичності українців москвофілами відіграв негативну роль у політичному житті українців Галичини міжвоєнного періоду. Все це зробило їхню ідеологію, національну свідомість, суспільну думку змішаною, неоднорідною, гібридною, в чомусь деструктивною й часто слугувало для просування зовнішніх політичних наративів, несумісних з ідеєю України та української державності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Орлевич І., Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів: Логос, 2018. 288 с.

(внесок автора у збір матеріалу та написання тексту – 70 %).

Брошури

2. Орлевич І., Каднічанський Д., Литвин М., Серeda О., Стеблій Ф., Хахула Л. Тарас Шевченко: галицький вимір. Львів, 2014. 36 с.

(внесок автора у збір матеріалу та написання тексту – 30 %).

3. Орлевич І., Каднічанський Д., Литвин М., Серeda О., Стеблій Ф. Тарас Шевченко як символ національної єдності Галичини і Наддніпрянщини. *Україна Тараса Шевченка*. Харків: Фоліо, 2014. С. 433–462.

Розділи в колективних працях

4. Орлевич І., Пашук В. Культурно-освітні інституції. *Історія Львова*: моногр. Харків, 2012. Т. 2. С. 371–384

(внесок автора у збір матеріалу та написання тексту – 50 %).

5. Орлевич І. Діяльність русофілів. *Галичина: історія, політика, культура*: в 11 т. / гол. ред. М. Литвин, відп. ред. І. Патер. Львів; Тернопіль, 2015. Т. 6. С. 269–290.

6. Орлевич І. Освіта, театр, стрілецька творчість. *Галичина: історія, політика, культура*: в 11 т. / гол. ред. М. Литвин, відп. ред. І. Патер. Львів; Тернопіль, 2015. Т. 6. С. 579–602.

7. Орлевич І. Русофільська течія в Східній Галичині: інституалізація, пошук компромісів та протистояння з українофілами. *Проект «Україна». Австрійська Галичина* / упоряд. М. Литвин. Харків: Фоліо, 2016. С. 125–145.

8. Орлевич І. Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації. *Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етніміма)* / наук. ред. І. Орлевич. Львів: Логос, 2016. С. 188–222.

9. Орлевич І. Ставропігія міжвоєнного періоду: реорганізація, особовий склад, сфери діяльності. *Львівська Ставропігія: історія, персоналії, взаємини* / наук. ред. В. Александрович, І. Орлевич. Львів: Логос, 2017. С. 253–295.

10. Орлевич І., Киричук О. Русофільські товариства в політико-правовому полі Австро-Угорщини (1772–1914). *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.)*: колект. моногр. / відп. ред. І. Соляр. Львів, 2017. С. 110–150 (внесок автора у збір матеріалу та написання тексту – 70 %).

11. Орлевич І. Недержавні освітні заклади українців Галичини у XVIII – на початку XX століття. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століття)*: колект. моногр. / відп. ред. І. Соляр; упоряд. М. Романюк. Львів, 2018. Кн. 1. С. 117–153.

12. Орлевич І. Політика російської окупаційної влади у сфері культури, науки та освіти. Співпраця з русофілами. *Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи*: колект. моногр. / відп. ред. І. Патер; упоряд. О. Муравський. Львів, 2018. С. 73–90.

13. Орлевич І. Василь Ільницький – священик, науковець, громадський діяч і педагог. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)*: колект. моногр. / відп. ред. І. Соляр; упоряд. Н. Колб. Львів, 2019. Кн. 2. С. 138–151.

14. Орлевич І. У взаєминах з польською владою: реорганізація русофільства у 20-х роках XX ст. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення*: колект. моногр. / відп. ред. І. Патер; упоряд. О. Муравський, М. Романюк. Львів, 2019. С. 221–230.

15. Орлевич І. Інкорпорація русофільства у політичне поле Польської держави. *Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть)* / наук. ред. І. Орлевич. Львів: Логос, 2021. С. 330–344.

16. Орлевич І. Русофільська течія. *Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть)* / наук. ред. І. Орлевич. Львів: Логос, 2021. С. 101–126.

Статті, опубліковані у виданнях, що належать до науково-метричних баз Web of Science, Scopus

17. Orlevych I. The Galician-Ruthenian Matica. *The Matica and Beyond. Cultural Associations and Nationalism in Europe. Series: National Cultivation of Culture* 21 / ed. K. Lajosi, A. Stynen. Leiden; Boston; Brill, 2020. Vol. 21. S. 292–324. (WoS).

18. Орлевич І., Голик Р. Школа Львівського ставропігійського інституту в міжвоєнний період. *Сторінки історії*. 2021. Вип. 53. С. 173–183. (WoS).

19. Orlevych I. The Ukrainian Greek Catholic Church in 1918–1923: facing social and religious challenges. *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War That Never Ended*. Routledge, 2022. P. 361–380. (WoS).

20. Orlevych I., Kolb N. “National consciousness and honor are not betrayed anywhere”: The organization and self-organization of Ukrainian refugees in Gmünd camp (1915–1918). *Refugees and Population Transfer Management in Europe, 1914–1920s* / ed. by K. Ruzsala. New York; London: Routledge, 2024. P. 128–153. (Scopus) (вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 70 %).

Статті, опубліковані в наукових виданнях категорії «Б»

21. Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадсько-го діяча. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 281–299.

22. Орлевич І. Боротьба між русофілами та українофілами за Народний дім у Львові. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. випуск*. Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 2007. С. 333–353.

23. Орлевич І. Фінансова діяльність Комісії Народного дому у Львові (1848–1872). *Наука, релігія, суспільство*. Донецьк, 2007. № 3. С. 51–57.

24. Орлевич І. Товариство «Народний дім» у Львові 1914–1921. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 275–288.

25. Орлевич І. Будівництво церкви Преображення Господнього у Львові. *Галичина: Всеукр. наук. і культ.-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2009. Ч. 15–16. С. 523–533.

26. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (1914–1925). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2009. Вип. 18. С. 156–169.

27. Орлевич І. Товариство ім. М. Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874–1914). *Наука, релігія, суспільство*. Донецьк, 2009. № 4. С. 101–109.

28. Орлевич І. Галицьке русофілство під час Першої світової війни. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки*. Львів, 2011. Вип. 10. С. 235–249.

29. Орлевич І. Будівництво Преображенської церкви у Львові та заснування її парафії. *Вісник Львівського університету. Львів: місто, суспільство, культура*: зб. наук. праць. Львів, 2012. Т. 8. Ч. 2. С. 56–69.

30. Орлевич І. «Народний дім» у Львові: заснування, етапи діяльності, роль у національній ідентифікації галицьких українців. *Київська старовина*. 2012. № 1. С. 35–54.

31. Орлевич І. Повернення Ставропігійського музею до Львова в контексті протистояння русофілів та українофілів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 389–401.

32. Орлевич І. Русофілська течія на початку 1920-х років у Галичині. *Галичина: Наук. і культ.-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 22–23. С. 200–209.

33. Орлевич І. «... и онъ будетъ имъ тѣмъ, чѣмъ долженъ быть, – отцемъ, врачомъ душъ и тѣлесъ!...»: о. Іван Наумович про священників і гомеопатію. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів: Логос, 2018. Вип. 28. Ч. 1. С. 150–164.

34. Orlevych I. Priest and political activist: Ivan Kostetskyi in Russofil movement of the late 19th and early 20th centuries. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів: Логос, 2019. Вип. 29. С. 139–149.

35. Орлевич І. Пам'яті доктора історичних наук, професора Ігора Сковчиляса. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2021. Вип. 31. С. 1–4.

36. Орлевич І. Портретне малярство в історичному та мистецькому вимірі [рец. на кн.:] Левицька М. Львівський портрет кінця XVIII – першої половини XIX ст. Художній і меморіальний виміри. Київ: Наукова думка, 2019. 168 с. *Народознавчі зошити*. 2021. № 5 (161). С. 1293–1295.

37. Орлевич І., Колб Н. Релігійність та національність: актуальні питання Пінських унійних конференцій 1930–1937 років. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2022. Вип. 32. С. 74–100.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 50 %).

38. Орлевич І. Розкол русофільства й утворення Русської Аграрної партії у 1927 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2022. Вип. 36. С. 69–93.

39. Орлевич І., Нахлік Є., Мисак Н. о. Василь Ільницький: до 200-ліття від дня народження. *З історії західноукраїнських земель*. Львів, 2023. Вип. 19. С. 218–250.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 40 %).

Статті, опубліковані у зарубіжних виданнях

40. Orlevych I. Do historiografii historii Instytutu Stauropeigialnego. *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne stan i potrzeby badań*. Rzeszów, 2011. T. 2. S. 133–146.

41. Orlevych I. Powstanie styczniowe w ujęciu galicyjskich historyków rusofilów. *Galicja a powstanie styczniowe*. Warszawa; Rzeszów, 2013. S. 457–467.

42. Orlevych I. Wasyl Ilnyckij (1823–1895). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów, 2014. T. 2. S. 59–71.

43. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут міжвоєнного періоду: реорганізація, членство, діяльність. *Znani i nieznani miedzywojennego Lwowa. Studia i materiały*. Kielce, 2015. T. 4. S. 129–144.

44. Орлевич І. Система української громадської освіти у Східній Галичині (на прикладі Ставропігійської школи у Львові). *Galicja. Studia i materiały*. Rzeszów, 2015. T. 1. S. 176–198.

45. Орлевич І., Колб Н., Бенькалович Н. Матеріали до бібліографії Галиції за рік 2010. *Galicja. Studia i materiały*. Rzeszów, 2015. T. 1. S. 495–528.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 35 %).

46. Орлевич І. Жіноче питання у трактуванні русофілів (за сторінками періодичного видання «Временникъ Ставропігійскаго Института»). *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów, 2016. T. 24. S. 6–76.

47. Орлевич І., Колб Н., Бенькалович Н. Матеріали до бібліографії Галиції за рік 2011. *Galicja. Studia i materiały*. Rzeszów, 2016. T. 2. S. 379–411.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 35 %).

48. Орлевич І., Колб Н., Курнявка Н. Матеріали до бібліографії Галиції за рік 2012. *Galicja. Studia i materiały*. Rzeszów, 2017. T. 3. S. 485–517.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 35 %).

49. Орлевич І., Колб Н., Курнявка Н. Матеріали до бібліографії Галиції за рік 2013. *Galicja. Studia i materiały*. Rzeszów, 2018. T. 4. S. 405–429.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 35 %).

50. Orlevych I. Intellectual thought of the Galician Russophiles of the interwar period about the Thalerhof tragedy. *Intellectuals and the First World War*. Krakow, 2018. P. 185–200.

51. Орлевич І., Колб Н. Українські греко-католицькі капелани в часі Першої світової війни: портрети на тлі доби. *Wielka Wojna wuzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim. 1914–1920*. Kraków, 2020. S. 77–93.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 50 %).

52. Орлевич І. Українська світська інтелігенція кінця XVIII – першої половини XIX століть: походження, освіта та роль у суспільно-політичному житті (на прикладі Львівського Ставропігійського інституту). *Galicja. Studia i materialy*. Rzeszów, 2024. Т. 11. С. 323–335.

Статті у нефакхових виданнях

53. Орлевич І. Денис Зубрицький – автор «Хроніки міста Львова» (Передмова). *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова*. Львів, 2002. С. 1–11.

54. Орлевич І. Заходи Ставропігійського інституту щодо реорганізації Успенської церкви (кінець 18 – перша половина 19 ст.). *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2002. Кн. 1. С. 305–311.

55. Орлевич І. Патронат Народного дому щодо Преображенської церкви у Львові. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2003. Кн. 1. С. 395–400.

56. Орлевич І. Конфлікт Народного дому та сс. Василянок у 1911 р. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2004. Кн. 1. С. 413–420.

57. Орлевич І. «Народний дім» та навчально-виховний заклад для українських дівчат: до проблеми взаємин. *Історичні та культурологічні студії*. Львів, 2004. Вип. 4. С. 137–152.

58. Орлевич І. З історії будівництва Преображенської церкви у Львові. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2005. Кн. 1. С. 436–446.

59. Орлевич І. Заходи Народного дому щодо будівництва Преображенської церкви та заснування її парафії. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2006. Кн. 1. С. 430–441.

60. Орлевич І. Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини XIX – поч. XX ст. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2007. Кн. 1. С. 672–684.

61. Орлевич І., Пашук В. Українські товариства. *Історія Львова: у 3 т.* Львів, 2007. Т. 2. С. 289–300.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 50 %).

62. Орлевич І. Участь греко-католицького духовенства у створенні Народного дому у Львові. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2008. Кн. 1. С. 470–477.

63. Орлевич І. Співпраця русофільських товариств з російською владою під час Першої світової війни: релігійно-культурний аспект. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2009. Кн. 1. С. 508–519.

64. Орлевич І. Українська еліта Львова кінця XVIII – першої половини XIX ст. в контексті національно-культурних процесів. *Вісник Львівського музею історії релігії*. Львів, 2009. Ч. 5. С. 73–83.

65. Орлевич І. Між духовним пастирством і політикою: о. Іван Костецький в русофільському русі кінця XIX – початку XX століття. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2010. Кн. 1. С. 649–660.

66. Орлевич І. Духовні фундації Львівського Ставропігійського інституту. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2011. Кн. 1. С. 153–164.

67. Орлевич І. Львівська Ставропігія міжвоєнного періоду: відстоювання права патронату та участь у релігійних процесах. *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2012. Кн. 1. С. 567–585.

68. Орлевич І. Галицькі священики у науковому і громадському житті Галичини XIX ст. (на прикладі отця Василя Ільницького). *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2013. Кн. 1. С. 739–759.

69. Орлевич І. «Отцы и дѣти»: ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на початку XX століття). *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. і упоряд. І. Орлевич. Львів, 2014–2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

70. Орлевич І., Киричук О. Реставраційні роботи Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 70-ті рр. XIX ст.). *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2015. Кн. 2. С. 244–259.

(вносок автора у збір матеріалу та написання тексту – 50 %).

71. Орлевич І. Взаємини митрополита Андрея Шептицького з русофілами наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2016. Т. 1. Ч. 1. С. 338–353.

72. Орлевич І. «Інтелектуали і Перша світова війна: Центрально-Європейська перспектива» – зустріч у Кракові. *Україна модерна*. 2016. RL: <http://uamoderna.com/event/orlevych-intelligentsia-and-wwi>.

73. Орлевич І. Руська Трійця» і Денис Зубрицький. «Русалка Дністровая» – перша книга українською мовою в Галичині: загальнонаціональний та європейський контекст. (З нагоди 180-річчя виходу у світ): матер. Всеукр. наук.-практ конф. (м. Івано-Франківськ, 27 вересня 2017 р.) / наук. ред. В. Качкан. Івано-Франківськ, 2017. С. 206–216.

74. Орлевич І. Інтелектуальна думка галицьких русофілів міжвоєнного періоду: новий погляд чи вірність традиції? *З історії західноукраїнських земель* / [наук. ред. і упоряд. І. Орлевич]. Львів, 2019. Вип. 15. С. 143–156.

75. Kolb N., Orlevych I. A prosopographic portrait of the Ukrainian Greek Catholic chaplains during the First world war. *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. і упоряд. І. Орлевич. Львів, 2020. Вип. 16. С. 158–184.

76. Орлевич І. Талергофська трагедія: інтерпретація та інструменталізація русофілами у міжвоєнний період. *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. і упоряд. І. Орлевич. Львів, 2022. Вип. 18. С. 42–68.

АНОТАЦІЯ

Орлевич І. В. Москвофіли Галичини: генеза, діяльність, ідеологія (1914 – 1939) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

Розглянуто генезу галицького москвофільства, причини його відродження в міжвоєнний період, роль у суспільно-політичному та культурному житті українців Галичини. Аналіз напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених, виявлення й інтерпретація невідомих архівних джерел дозволили дійти висновку, що галицьке москвофільство/русофільство зародилося в середині XIX ст. як наслідок політичної диференціації колись єдиного руського руху та поділу модерної руської ідентичності. Відродженню москвофільства сприяли конформізм представників цієї течії щодо польської влади й підтримка з її боку, що дало змогу офіційно уконституюватись у новій політичній системі, а також наявність промосквофільськи налаштованого духовенства та селянства. Простежено політичну диференціацію міжвоєнного москвофільства (розкол, утворення «Руської аграрної партії»), яку спричинили намагання державної влади використати РАП для роз'єднання українських політичних сил і прагнення членів цієї партії заволодіти Народним домом. Охарактеризовано ставлення москвофілів до польського уряду, участь у владних структурах та кампаніях (зокрема у виборах 1928 і 1930 рр.); розглянуто взаємини з українськими національними силами, позначені як протистоянням і взаємною різкою критикою, так і пошуками компромісів та політичних угод. Складено колективний просопографічний портрет москвофільських діячів, який виявив виразне кількісне домінування в їхньому середовищі священників, а у світському колі міжвоєнної Ставропігії – юристів. Показано господарсько-економічну, культурно-просвітницьку, освітню, видавничу та релігійну діяльність москвофілів. Висвітлено особливості їхньої мовної політики. Описано головні комеморативні практики, якими були події та видання, пов'язані з Талергофською трагедією.

Ключові слова: москвофільство/русофільство, «руський народ», Східна Галичина, Австро-Угорщина, Друга Річ Посполита, «Русский исполнительный комитет» (РИК), «Русска народна організація» (РНО), «Русска селянска організація» (РСО), «Русска аграрна партія» (РАП), ББСУ (Безпартійний блок співпраці з урядом), Ставропігійський інститут, Народний дім, Товариство ім. М. Качковського.

ANNOTATION

Orlevych I. V. The Galician Moscowhiles: genesis, activity, ideology (1914–1939) – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for dissertation for the degree of doctor of historical sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The genesis of the Galician Moscowhiles, the reasons for its revival in the interwar period, and its role in the socio-political and cultural life of Ukrainians in Galicia are

examined. Analysis of the work of domestic and foreign scholars, identification and interpretation of unknown archival sources allowed us to conclude that Galician Moscovhiles / Russopwiles arose in the middle of the 19th century as a consequence of the political differentiation of the once unified Ruthenian movement and the division of modern Ruthenian identity.

The revival of Moscovhiles in 1923 was facilitated by the conformism of representatives of this movement towards the Polish authorities and their support, which allowed them to officially establish themselves in the new political system, as well as the presence of a pro-Russophile clergy and peasantry. The ideologues of the «Russkiy mir» and the «triune Rus people» remained unchanged in the development of Moscovhiles. Loyalty to Austria was replaced by loyalty to Poland. Moscovhiles figures condemned Bolshevism as a regime that suppressed human freedom and professed atheism, and the course of the USSR leadership towards Ukrainization, believing that this sanctioned the «separatism» of the «Little Russians» and Belarusians. With the termination of this course, they gradually changed their opinion about socio-political processes in the Soviet Union – up to complete approval.

The political differentiation of the interwar Moscovhiles movement, which was caused by the attempts of the state authorities to use the *Russka* Agrarian Party to divide Ukrainian political forces and the desire of members of this party to seize the People's House, is traced. The separation of the «*Russka* Agrarian Party» from the *Russka* People's Organization in 1926, which meant a split in the Moscovhiles movement, was clearly in line with the Polish authorities' intentions to prevent the unification of Ukrainian parties before the 1928 elections. The newly formed *Russka* Agrarian Party, while retaining its traditional Moscovhiles orientation, based its ideological platform on the ideas of agrarianism popular in Europe in the 1920s, which were developed and promoted by the Russian scientist P. Sorokin. In an effort to occupy leading positions in the political arena, party members, with the assistance of the Polish administration, took over the People's House, one of the richest Ukrainian cultural and educational institutions. They demonstrated to the Polish government greater flexibility in the matter of professing a Moscovhiles ideology, opposing their political power to the *Russka* People's Organization's party.

The participation of Moscovhiles in the elections to the Sejm and Senate in 1928 and 1930 was unsuccessful. The *Russka* People's Organization (later renamed the *Russka* Peasant Organization) twice proposed to the UNDO to run in the elections with a joint list, but due to ideological differences it was twice refused.

The relations of Moscovhiles and Ukrainian national forces are characterized by both confrontation and mutual sharp criticism, and by the search for compromises and political agreements. The desire for political unification in the election campaigns of 1928 and 1930 was made possible by this understanding of national unity. They called members of all Ukrainian parties «Ukrainians», sometimes writing this word in quotation marks.

The 1930s were marked by an even more significant loss of Moscovhiles influence in the political arena. One of the prerequisites for this was the agreement on an electoral

compromise between the UNDO and the Polish government in 1935, after which the Polish authorities were no longer interested in Moscovhiles as a political movement, since they no longer needed to use it as a counterweight to Ukrainian national forces.

A collective prosopographic portrait of Russowhile figures was compiled, which revealed a clear quantitative dominance of priests in their environment, and lawyers in the secular circle of the interwar Stavropegon.

In the interwar years, Moscovhiles scholars did not deviate from their classical scheme of understanding language development, according to which all three peoples—Ukrainians, Russians, and Belarusians – contributed to the creation of the «*Russka*» literary language. Considering Ukrainian as a dialect, they increasingly actively advocated the need to study it and produce printed materials in it, aiming to strengthen the influence of their political movement on the peasantry.

In the church context, Moscovhiles officially continued to profess Greek Catholicism, although they showed sympathy for Orthodoxy, protesting, among other things, against the introduction of autocephaly, which, in their opinion, led to the severance of the spiritual connection of the Orthodox in Poland with Moscow. They explained such ideological duality by the uniqueness of Greek Catholicism, which became a kind of synthesis of Orthodoxy and Catholicism.

Moscovhiles institutions – the Stavropegian Institute, the People's House, the M. Kachkovskyi Society, the Galician-Ruthenian Matytsia, etc. – served as a tool for implementing the cultural and educational tasks of this socio-political movement. The *Bursas* of the Stavropegon and the People's House, by their structure and purpose, performed a supporting function in the general system of state education, setting as their task to instill Moscovhiles views in students. The M. Kachkovskyi Society conducted cooperative activities in the theoretical and practical spheres.

A significant means of spreading Moscovhiles ideas in the 1920s and 1930s was book publishing. However, the book repertoire of Moscovhiles was small in volume, narrow in subject matter, and often directed toward the past, that is, as anachronistic as their views on society, the nation, and its culture. Among the publications of Moscovhiles, their own texts and, to a lesser extent, the works of Russian writers and historians dominated.

The anachronism in the understanding and interpretation of the national identity of Ukrainians by Moscovhiles played a negative role in the political life of Ukrainians in Galicia during the interwar period. All this made their ideology, national consciousness, and public opinion mixed, heterogeneous, hybrid, and in some ways destructive, and often served to promote external political narratives incompatible with the idea of Ukraine and Ukrainian statehood.

Keywords: Moscovhiles / Russophiles, «Rus people», Eastern Galicia, Austria-Hungary, the Second Commonwealth, «Russkiy Executive Committee», «Russka People's Organization», «Russka Peasant Organization», «Russka Agrarian Party», Nonpartisan Bloc for Cooperation with the Government, Stavropegian Institute, People's House, M. Kachkovskyi Society, V. Vavryk, V. Trush, H. Malets.